



Bratislavský samosprávny kraj
v spolupráci s
Academiou Istropolitanou Novou



KULTÚRNE DEDIČSTVO A HOSPODÁRSTVO



Zborník z konferencie
usporiadanej v rámci Dní európskeho
kultúrneho dedičstva 2010



BRATISLAVA 2010

KULTÚRNE DEDIČSTVO A HOSPODÁRSTVO

Zborník z konferencie usporiadanej v rámci

Dní európskeho kultúrneho dedičstva v Častej - Papierničke,
september 2010

VYDAL: © Bratislavský samosprávny kraj

v spolupráci s Academiou Istropolitanou Novou

ZOSTAVILI: © Ing. Arch. Erika Horanská

Helena Bakaljarová

Mgr. Ladislav Snopko

ZALOMENIE A TLAČ: Divis-SLOVAKIA s.r.o.

© BRATISLAVA 2010

ISBN 978-80-970630-2-3

OBSAH:

Úvod

Príhovor predsedu Bratislavského samosprávneho kraja

Ing. Pavol Frešo

7

Svetové kultúrne dedičstvo Wachau – ochrana a ďalší rozvoj prostredníctvom ekonomických činností

Dipl. Ing. Michael Schimek

10

Zmeny a ohrozenia kultúrneho dedičstva – skúsenosti z Rakúska

Mag. Walter Persché

20

Industriálne dedičstvo

Ing. arch. Vladimír Husák, CSc.

30

Význam a dedičstvo Pálfiovcov na území BSK

Mgr. Daniel Hupko

56

František Štefan I. Lotrinský ako tvorca kultúrnej barokovej krajiny Holíčsko-Šaštínskeho panstva

PhDr. Radoslav Ragač, PhD.

64

Finančné možnosti podpory projektov ochrany a rozvoja kultúrneho dedičstva

Mgr. Barbora Lukáčová

72

Príspevok AINovy k rozvoju kultúrneho dedičstva malokarpatského regiónu

Ing. arch. Erika Horanská

74

Úvahy o možnostiach systematického rozvoja správy vecí verejných v oblasti kultúry pre Bratislavskú župu

Mgr. Ladislav Snopko

82

Záver

Všetko je o ľuďoch

Luba Kukučková

94

Ing. Pavol Frešo, predseda Bratislavského samosprávneho kraja

Príhovor predsedu Bratislavského samosprávneho kraja



Vážené dámy, vážení páni,

dovoľte mi v krátkosti prezentovať môj pohľad na kultúrne dedičstvo v rámci našej bratislavskej župy. Bude to mať svojím spôsobom premiéru, lebo je to téma, ktorú som si chcel nechať až na druhú polovicu môjho funkčného obdobia, kedy by som chcel viac pracovať s identitou našej župy. Dovoľte mi však podeliť sa o to, čo už dnes nosím v srdci, čo si pripravujem a čo by som chcel aj neskôr, po dohode s poslankyňami a poslancami Bratislavského samosprávneho kraja, rozvíjať.

Už pred nástupom do funkcie župana som sa často a kdekoľvek

v kraji stretával s otázkou čo je župa, a zároveň som sa občas stretával aj s rodom Pálfiovcov. Či už to bolo v podobe hradov, kúrií, kaštieľov, alebo meštianskych domov. Pálfiovci ako významný šľachtický rod v Uhorsku na stáročia obsadili tento kraj a dali mu svoju pečať. Uhorsko po stáročia zásobovali bratislavskými županmi, veliteľmi Bratislavského hradu, hodnostármi, kráľovskými radcami, diplomatmi, vzdelancami. Tento rod nám nezanechal len vzácne stavby a pamiatky, ale domnievam sa, že aj tradície obilninárstva a v tomto kraji aj veľmi silné tradície vinárstva, ktorými je dnes náš kraj charakteristický. Som presvedčený, že aj prednáška, ktorá je zameraná na dedičstvo tohto rodu v našej župe, bude naším veľkým obohatením. Mne na úrade, a to môžem povedať úprimne a s plnou vážnosťou, zanechal tento rod jeden symbol – jeden erb jeleňa so zlomeným kolesom. Erb, ktorý sme sa rozhodli používať zároveň aj ako logo, je symbolom nášho dedičstva a našich tradícií. A ja som veľmi hrdý na to, že máme takýto historický symbol u nás na župe, ku ktorému sa môžeme hlásiť. História a tradície sú pre nás totiž veľmi dôležité. A aj preto z historických dôvodov, aj z praktických dôvodov používam ja sám radšej označenie župan a župa ako predseda a VÚC. Je to slovenské slovo, je to slovo, ktorým za prvej republiky boli označované vyššie územné celky alebo vtedajšie župy. A ja som presvedčený, že sa k tomuto slovu treba hlásiť. Nie s malou hrdosťou sledujem, že v médiách mnohokrát, keď citujú naše výroky ako župné alebo podžupanov, sa k tomuto slovu vracajú. A som presvedčený, že keď bude dosť legislatívnej vôle v Národnej rade, ten veľmi ťažko zrozumiteľný výraz samosprávny kraj, napriek tomu, že je platný, vymeníme za niečo, čo má ďaleko silnejšiu tradíciu, a to je výraz župa.

Históriu a tradície považujem za jeden z kľúčových pilierov kultúrnej spoločnosti. To je jedna časť. Druhá časť je tá, ktorá hovorí o tom, ako prakticky chceme tento pilier posilňovať. V tomto roku sa nám podarilo v rámci dotačného systému podporiť projekty na záchranu a obnovu duchovných – cirkevných pamiatok, ako je kostol sv. Štefana v Štefanovej, kostolík sv. Leonarda v Doľanoch, či rímskokatolícky farský kostol v Senci, ale napríklad aj zveľadenie seneckého múzea. To, čo plánujeme v tejto súvislosti do budúcnosti, je vytvorenie grantových schém na podporu obnovy kultúrnych pamiatok v kraji, či podpory kultúrnych akcií, ako sú napríklad oslavy panstva Červený Kameň. Chceme tiež pripraviť aj Dni bratislavskej župy, ktoré by boli istým prezentačným fórom pre naše

mikroregióny, ako aj pre partnerské zahraničné župy. Budeme sa snažiť využiť prostriedky z EÚ, a to najmä na záchranu pamiatok, ako je napríklad Kupeckého dom v Pezinku, a poskytnúť podporu ohľadne EÚ našim obciam a mestám. Som si istý, že toto kultúrne a historické dedičstvo je osadené v prostredí, ktoré z neho robí atraktívnu turistickú destináciu. A ja chcem, aby Bratislavčania trávili čo najviac víkendov vo svojom kraji, pretože tu sa dá veľa zažiť a veľa vidieť.

Ocenil by som, keby sa nám do stredných škôl podaril zaviesť aj doplnkový alebo nadstavbový predmet v primeranom rozsahu o dejinách našej župy a podobne. O týchto zámeroch, ale aj o realizovaných krokoch budú, samozrejme, nevyhnutné informačné aktivity v spolupráci s našimi kultúrnymi zariadeniami a samosprávou.

Veľmi by mi záležalo na tom, aby ľudia, ktorí žijú dnes tu v župe trávili svoj čas tu, aby sa dokázali či kultúrne, či rekreačne k tomuto kraju prihlásiť a v tomto kraji tráviť oveľa viac času, lebo veľmi často dostávam otázky typu, ako sem pritiahnuť turistov z celého Slovenska alebo turistov zo zahraničia. Ja vás ubezpečujem, že to, keď ľudia, ktorí tu žijú, využívajú na svoj voľný čas tento kraj, tak to je najlepším lákadlom, ako pritiahnuť ľudí aj z iných regiónov alebo zo zahraničia.

Vážené dámy, vážení páni,
v tejto súvislosti si ešte dovoľím citovať národovca a rodáka z neďalekých Dolian a Častej Juraja Fándlyho, ktorý vo svojom diele Historická rozprava o Doľanoch zanecháva aj toto výsostne aktuálne posolstvo: „Najdrahší spolurodáci, ak Vám ležia na srdci starobylé deje nášho domova a jeho chvála, doplňte svojou usilovnosťou, čo ja som nemohol odhaliť.“

Dámy a páni,
dovoľte mi na záver poďakovať všetkým kolegom a kolegyniam na župe, našim poslankyniam a poslancom a kolegom z AI Novy za zorganizovanie tejto konferencie. Verím, že sa na nej nájde mnoho podnetných tém a impulzov, ktoré budú naplnením posolstva nášho rodáka Juraja Fándlyho, ktorého 260. výročie narodenia si pripomenieme v októbri tohto roka. Želám vám príjemné rokovanie. Všetko dobré!

Ing. Pavol Frešo
predseda Bratislavského samosprávneho kraja

Dipl. Ing. Michael Schimek

Svetové kultúrne dedičstvo Wachau

Svetové kultúrne dedičstvo Wachau – ochrana a ďalší rozvoj prostredníctvom ekonomických činností

Región Wachau, ktorý bol v roku 2000 zaradený do zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO, leží v povodí Dunaja vo východnej časti Dolného Rakúska približne 80 kilometrov západne od Viedne. Za svoju existenciu vďačí skutočnosti, že Dunaj medzi mestami Melk a Krems v dĺžke 36 kilometrov oddeľuje časť Českej Vysočiny, takzvaný Dunkelsteinerwald, od územia Waldviertel na severe. V strede regiónu Wachau sa nachádza vrch Jauerling, ktorý je vďaka výškovému prevýšeniu 800 m od hladiny rieky najvyšším vrchom v bezprostrednej blízkosti Dunaja pozdĺž celého jeho toku.

Rozhodujúcim dôvodom pre zaradenie regiónu do zoznamu svetového dedičstva je jeho približne 30 000 rokov trvajúce osídlenie ako aj dobrá čitateľnosť najmä histórie hospodárskej činnosti v krajine za posledných 1000 rokov.

Rozvoj regiónu, ako ho poznáme dnes, začal pred viac ako 1000 rokmi. Wachau bol spravovaný radom kláštorov, ktoré boli situované pozdĺž Dunaja v Hornom Rakúsku, Salzburgu, Bavorsku a Švábsku, a nemali možnosť produkovať víno na svojom území. Preto si zadovážili majetky vo Wachau, kde pre nich miestni obyvatelia pestovali hrozno. To sa centrálnne zhromažďovalo a spracovávalo v lisovniach. Napokon bolo víno namáhavým spôsobom prepravované („vlečené“) hore prúdom. Spiatočná cesta lodí v smere toku rieky slúžila na prepravu soli, železa alebo stavebného materiálu.

Pre takýto hospodársky systém potrebné budovy – lisovne a sklady soli – tvoria dodnes architektonický základ miest a námestí, ktoré si uchovali svoj historický vzhľad. Len v mestách Krems a Stein sa nachádza 53 bývalých lisovní, ktoré spadali pod viaceré kláštory. Mnohé mestá podnes udržiavajú blízke vzťahy so sídlami kláštorov (Spitz – Nieraltaich,

Dürnstein – Tegernsee, Rossatz – Metten, Arnsdorf – Salzburg, ...). Kláštornej produkcii vína vďačí Wachau aj za svoj príznačný krajinný prvok – kamenné valy / terasy z nasucho kladených kameňov (po slovensky „rúny“), ktoré vznikali už v čase zakladania kláštorov.

Tento úspešný systém však padol zo dňa na deň. Keďže väčšina pozemkov vo Wachau patrila nemeckým kláštorom, mal Ríšsky deputačný výnos (Reichsdeputationshauptschluss) z roku 1803 zdrvujúci dosah aj na Wachau. Mnohí vinári sa zrazu zo zamestnancov v riadenom hospodárstve zmenili na súkromníkov s vlastnými vinohradmi – situácia sa podobala tomu, čo sa dialo po páde Železnej opony.

Región Wachau sa však zďaleka nezregeneroval tak rýchlo ako mnohé stredoeurópske či východoeurópske krajiny za posledných dvadsať rokov. V 19. storočí tento región skôr ešte viac schudobnel. Nanovo ho objavili až okolo roku 1870 maliari z Viedenskej Akadémie. V množstve nahnutých domčekov, v cestách s výmoľmi a v chorľavých deťoch

Opätovne otvorený projekt „Prírodný park Jauerling“ bol jedným z kľúčových projektov posledných rokov

© Schimek



nachádzali hľadajú pravosť a nefalšovanosť a začali spolu so svojimi žiakmi túto jedinečnú krajinu regiónu Wachau maľovať. Tým sa Wachau dostal opäť do povedomia viedenskej spoločnosti, čo nakoniec viedlo k výstavbe železničnej trate. Tá bola dokončená v roku 1908 a umožnila rýchle prepojenie Viedne a regiónu, v ktorom sa začal rozmáhať turizmus. Vlna filmov s témou domoviny ako aj vybudovanie cesty prvej triedy v 50. rokoch prispeli k tomu, že sa Wachau stal dostupnejším a utkvел v povedomí mnohých návštevníkov.

O ďalší rozvoj regiónu sa za posledných 50 rokov zaslúžili tri inštitúcie:

1. Združenie „Arbeitskreis Wachau“, ktoré vzniklo v roku 1972 ako Pracovná skupina na ochranu Wachau. Prvoradým cieľom bol nakoniec víťazný boj mnohých angažovaných obyvateľov Wachau i zvonka proti plánu výstavby vodnej elektrárne na Dunaji pri meste Dürnstein. Združenie sa takisto zaslúžilo o to, že v roku 1994 bol región Wachau ocenený Európskym diplomom za ochranu prírody, ktorý udeľuje Rada Európy. Po istom uvážení podporilo združenie aj zapísanie regiónu Wachau do zoznamu svetového dedičstva v roku 2000. Následne došlo k reorganizácii združenia, po ktorej čoraz viac pôsobí ako platforma pre hájenie záujmov 13 obcí vo Wachau a vypracováva projekty zamerané na rozvoj a ochranu regiónu. Ďalej sa podieľa na európskych rozvojových programoch ako Leader a LIFE a na nadnárodných projektoch.

2. Miestny spolok územnej ochrany wachauského vína, Vinea Wachau Nobilis Districtus, bol založený v roku 1983 vedúcimi osobnosťami vinohradníctva a vinárstva vo Wachau a slúži ako vzorový príklad pre celú Európu. Základom jeho úspechu je systém označovania, ktorý sa zakladá na najvyšších kritériách kvality, konzekventnom pridržíavaní sa zásad „terroir“, dobrovoľnom upustení od technológií, ktoré by menili vlastnosti vína a na bezchybnej vlastnej kontrole. Už od svojho založenia riadia spolok Vinea poprední miestni vinári, vďaka ktorých popularite a vzornému príkladu má Wachau povesť veľmi kvalitnej a lukratívnej vinárskej oblasti. Táto stratégia má za následok, že víno z Wachau je medzičasom známe a obľúbené na celom svete. Z toho vyplývajúce veľké zisky umožňujú vinárom, aby svoje víno i naďalej získavali z kamenistých terás, ktoré sú finančne náročné na udržiavanie. Rozloha obrábanej pôdy na strmých

kamenistých terasách sa vo Wachau v priebehu niekoľkých desaťročí nezmenila, zatiaľ čo v podobných regiónoch, ako je napríklad národný park Cinque Terre sa od roku 1970 zmenšila z 1 500 na 90 hektárov.

3. Spoločnosť Donau Niederösterreich Tourismus GmbH (DTG) pôsobí od roku 2003 ako ústredná inštitúcia zaoberajúca sa vypracovávaním nových ponúk pre turistov a strategickým marketingom v oblasti turizmu. Nahradila tak pôvodný turistický spolok Wachau-Nibelungengau, ktorý sa venoval širšie zameranému marketingu. Spolu s občianskym združením Wachau sa DTG už niekoľko rokov sústreďuje na nové trhové a marketingové stratégie. Snaží sa o dlhodobé zlepšenie obrazu, ktorý turizmus vo Wachau zanecháva, a to s prihliadnutím na zvýšené nároky na kvalitu a autenticnosť produktov.

Zdola iniciovaný projekt regionálneho rozvoja – obnova múzea Willendorfskej Venuše miestnymi obyvateľmi

© SatzI



Vo svojom sídle, zámku Spitz, prevádzkujú tieto tri inštitúcie spoločne kanceláriu, v ktorej sa približne 20 zamestnancov denne venuje otázkam ochrany, rozvoja a propagácie regiónu Wachau.

Smerodajné ciele pre spoločnú prácu (a súčasne smerodajná stratégia pre momentálne vo fáze prípravy sa nachádzajúci plán manažmentu regiónu, ktorý je svetovým kultúrnym dedičstvom) sú nasledovné:

1. Miestni obyvatelia by naďalej mali vo svojom regióne môcť žiť, pracovať, podieľať sa na spoločenskom živote tak, aby na svoju domovinu mohli byť hrdí.
2. Turistom by malo byť umožnené, aby región spoznali autentickým spôsobom, no pritom pokiaľ možno nenarušili jeho charakter.
3. Zvyšovanie kvality má mať prednosť pred zvyšovaním kvantity.
4. Najväčšia pozornosť by mala byť i naďalej venovaná snahe o ochranu regiónu.

Významné projekty v najdôležitejších pracovných oblastiach regionálneho rozvoja:

1. *Ochrana prírody, ochrana krajinného prostredia, ekologický turizmus*

renaturácia rozsiahlych úsekov toku Dunaja v regióne Wachau (prepojenie starého ramena, spevňovanie brehov, vytvorenie umelých ostrovov)

údržba a úprava približne 40 hektárov stepných lúk (profesionálna starostlivosť, pasienky, dobrovoľnícke práce, usporiadanie medzinárodných pracovných týždenných pobytov pre mladých ľudí)

renaturácia a vyhlásenie za chránenú oblasť viac ako 60 hektárov svahových lesov

verejné vypracovanie smerníc pre posudzovanie krajiny v prípade žiadostí o rozšírenie osídľovania (územné plánovanie)

oživenie prírodného parku Jauerling-Wachau ako moderného veľkoplošného parku v súlade s novodobými stratégiami spravovania prírodných parkov

rekonštrukcia a premiestnenie Domu Hansa Pichlera spolu s Wachauskou terasou na Hochjauerlingu.

rekonštrukcia a prepracovanie ponuky turistických chodníkov v celom prírodnom parku Jauerling-Wachau

vytvorenie a zodpovedajúca propagácia Wachauského chodníka kultúrneho dedičstva, náučného chodníka po celom regióne Wachau (približne v dĺžke 180 kilometrov), ktorý má viesť popri najvýznamnejších pamätihodnostiach a zaujímavostiach regiónu – až sedmina všetkých turistov počas sezóny 2010 sa informuje na možnosť pešej turistiky vo Wachau

celkový objem investícií od roku 2002: približne 8 miliónov eur

Významné investície – ako napr. tu v Grimsingu – boli realizované v záujme zvýšenia kvality životného prostredia v oblasti toku Dunaja

© Schimek



2. *Produkcia vína*

schválenie Codexu Wachau, ktorý ešte viac upresňuje prísne kritériá kvality, ktoré wachauskí vinohradníci z vlastnej iniciatívy zostavili a dodržiavajú

profesionalizácia organizácie Weinstraße Wachau a prepojenie manažmentu organizácií Vinea Wachau a Weinstraße Wachau v jednom pracovníkovi

viac ako 60 vinohradníkov vo Wachau a v meste Krems investovali pomocou fondov EÚ do modernizácie technológie svojich vínnych pivníc a/alebo do modernizácie svojich viech

celkový objem investícií od roku 2002: približne 10,5 milióna eur

3. *Turizmus a doprava*

úplná reštrukturalizácia marketingu v oblasti turizmu spojená so zaobstaraním prostriedkov potrebných na prevádzku turistických prevádzok v regióne, prepojenie ponúk, distribúciu produktov a cieľový marketing

podpora založenia alebo modernizácie asi dvadsiatich malých a stredne veľkých turistických atrakcií (menších múzeí, ruín, náučných chodníkov, ...) kompletná tematická reorganizácia turizmu vo Wachau v rámci vypracovania stratégie v spoločnosti Donau Niederösterreich Tourismus GmbH (DTG) ako aj v rámci veľkého strategického projektu Wachau 2010 plus

rozvoj rozsiahleho dopravného konceptu pre celý región, a po prvýkrát vytvorenie možnosti spoznať Wachau bez osobného automobilu (pomocou siete autobusov, zachovania wachauskej železnice pre turistické účely, doplnujúcich miestnych prepravcov a trajektov)

vypracovanie konceptu integrovaného dopravného systému, ktorý by zahŕňal všetky prepravcov, naplánovaná je aj obnova značenia slúžiaceho verejnosti v celom regióne

celkový objem investícií od roku 2002: približne 5 miliónov eur

4. *kultúra, ďalšie oblasti*

intenzívnejšie prepojenie už existujúcich kultúrnych inštitúcií s kultúrnymi podujatiami v regióne

príležitostné špeciálne projekty ľudového a profesionálneho umenia (napr. festival „Afhorchen 2007“, inštalácia umeleckého diela „Camera

Obscura für die Donau“ od Olafura Eliassona na trajekte na trase Spitz - Arnsdorf)

vypracovanie regionálnej stratégie vzdelávania

vypracovanie regionálnej energetickej stratégie pre celý región s dôrazom na otázky, ktoré sú relevantné pre stvárnenie krajiny a miest (napr. súlad moderných energetických technológií s chránenými stavbami alebo možnosť zachovania otvorených lúčnych porastov v prírodnom parku Jauerling-Wachau)

rôzne projekty na posilnenie povedomia vo vlastných radoch ale i navonok (školské projekty s témou kultúrneho dedičstva, usporiadanie nespočetných exkurzií pre školy, univerzity, partnerské regióny ako i mnohých prednášok doma a v zahraničí, vyučovanie na Technickej Univerzite v Cottbuse, ...)

celkový objem investícií od roku 2002: približne 4 milióny eur

Wachau – malá mozaika prírodných a kultúrnych prvkov krajiny

© Schimek



K tomu treba pripočítať aj rad ďalších projektov a iniciatív zo strany inštitúcií, ktoré s nami spolupracujú. Mnoho z týchto aktivít ako aj veľká časť finančnej podpory na naše aktivity pritom pochádza od vlády spolkovej krajiny Dolné Rakúsko. Pri niektorých tematických oblastiach (ako je napríklad údržba pamiatok) aj od príslušných ministerstiev a úradov (Pamiatkový úrad).

Všetky tieto aktivity sa uskutočňujú na pozadí nezmazateľnej skutočnosti, že ani intenzívna spolupráca 13 miest a obcí vo Wachau nemôže výraznejšie ovplyvniť globálne parametre regionálneho vývoja. Chýba tu totiž celý rad riadiacich mechanizmov (ako napríklad možnosť pritiahnuť väčších priemyselných producentov), čo vyplýva z obmedzenia sa na tematické oblasti, ktoré sú kompatibilné s postavením a históriou regiónu.

Z tohto dôvodu nemôže ani regionálna stratégia nič zmeniť na tom, že až 80% obyvateľov dochádza za prácou a 1% obyvateľov sa každoročne odsťahuje z odľahlejších obcí.

Uvediem príklad: Mladá rodina, ktorá sa chce presťahovať z mesta Krems na vidiek sa ocitne pred voľbou. Môžu si kúpiť dom v historickom centre Dürnsteinu, no z dôvodu nedodržania istého energetického indexu nedostanú príspevok na bývanie a aj pri najmenších rozhodnutiach sú odkázaní na dobrú vôľu Pamiatkového úradu. Druhou možnosťou je, že si za päťtinu kúpnej ceny kúpia pozemok v Rohrendorfe a v podstate bez obmedzení so slušným príspevkom od spolkovej krajiny si postavia dom svojich snov. V oboch prípadoch by mladá rodina za prácou do Kremsu musela cestovať sedem kilometrov.

Práve preto je taká dôležitá druhá polovica vety v bode 1 regionálnej stratégie: Miestni obyvatelia by mali mať možnosť udržiavať a rozvíjať svoj región a byť naň hrdí. Len hrdí ľudia svoju prácu vykonávajú dobre a s nasadením. Práve na to treba prihliadať pri pesimisticky vyznievajúcich diskusiách, o čo sa nie zriedka zaslúžia práve strážcovia kultúrneho dedičstva.

Dipl. Ing. Michael Schimek (*1972)

Narodil sa vo Viedni, vyrastal v Tullne, Dolné Rakúsko. Štúdium územného plánovania na Technickej univerzite vo Viedni a krajinnej architektúry na Švédskej poľnohospodárskej univerzite v Alnarpe. Pracovné skúsenosti v oblasti územného plánovania pre samosprávy v spolkových krajinách Dolného a Horného Rakúska. Od roku 2002 je manažérom Pracovnej skupiny Wachau. V jeho zodpovednosti je regionálny rozvoj lokality svetového kultúrneho dedičstva Wachau. Od r. 2010 je činný aj ako konzultant v rámci vlastnej firmy „schimek plant“. Prednáša na Brandenburskej univerzite v Cottbuse, Nemecko pravidelné prednášky na témy regionálneho rozvoja pre Európsku komisiu.

Mag. Walter Persché

Zmeny a ohrozenia kultúrneho dedičstva – skúsenosti z Rakúska

Kultúrne dedičstvo musí byť pravé

Neviem, kto z Vás je tu poľovník. Ale keby ste v Rakúsku povedali poľovníkovi o srncovi, „je to pekný srnec“, potom by ste dostali odpoveď: „**Pekný** je ženský zadok, srnec je **dobrý**.“ To znamená, že krása nie je pri srncovi kritériom, kategóriou pre hodnotenie. Srnec musí byť zdravý, silný, musí mať zdravé sebavedomie. To sa musí prejavíť aj na jeho vzhľade. Keď má srnec všetky tieto vymenované vlastnosti, potom je možno aj pekný, no krása v tomto prípade nie je dôležitá.

S kultúrnym dedičstvom je to podobne. Ani pri kultúrnom dedičstve nie je otázka krásy na prvom mieste. Mohol by som na jednom mieste zhromaždiť najkrajšie stavby celého sveta. No nie som si istý, či by potom bol celkový výsledok pekný. Mohol by som zvonicu vybaviť nádhernou elektronickou zvonkohrou, ktorá by prehrávala všetky melódie tohto sveta. Ale neviem, či by bola lepšou ako originálna zvonkohra zo 17. storočia, ktorá vie zahrať možno len jednu melódiu, ale je to melódia, ktorú počúvali už naši rodičia a prarodičia a je to práve tá melódia, ktorú prehráva len táto konkrétna zvonica. A pravdepodobne kvôli novej elektronickej zvonkohre, ktorej zabudovanie je isto aj lacnejšie ako oprava starej zvonkohry, vzácný unikát historickej zvonkohry predám, zničím, alebo odložím do depozitu v múzeu.

Ešte raz. Kultúrne dedičstvo musí byť pravé, autentické a predovšetkým sa musí s nami zhodovať, byť v súlade s našimi pocitmi. Preto je kultúrne dedičstvo a jeho zachovanie oveľa viac než len ochranou pamiatok. V prvom rade tu nejde o materiálne hodnoty, pretože tieto materiálne hodnoty nie je možné zachovať vtedy, ak nehmotné hodnoty, z ktorých kedysi vzišli, už neexistujú či neplatia.

Kultúrne dedičstvo je otázkou sebavedomia

O čo sa musíme pokúsiť – o čo by ste sa mali vo svojej práci pokúsiť, je poskytnúť ľuďom, ktorí žijú vo Vašom regióne, vo Vašej obci, komunite, vo Vašom meste alebo dedine, pocit domova, zázemia a tento pocit

posilňovať. Ak má človek takýto pocit – pocit, že patrí k miestu, kde žije, že je tam zakorenený, cíti sa v bezpečí a že má v ňom aj úlohu, potom sa aj on bude snažiť zachovať a chrániť to, čím je toto miesto jedinečné a pre neho také vzácné. Z toho vyplýva, že kultúrne dedičstvo je zároveň aj otázkou sebavedomia. Ak nie som hrdý na to, čo mám doma – vo svojej vlasti, potom nemám ani potrebu to zachovávať. A ak sa za veci a hodnoty, s ktorými som vyrastal, hanbím, potom ich budem schovávať alebo dokonca aj ničiť. Ľudia sa musia učiť rozoznávať hodnoty, ktoré majú okolo seba, prijať ich a vážiť si ich.

Slovensko nesie na svojich pleciach „historické bremeno“, pretože počas celej 2. polovice 19. storočia sa maďarskí nacionalisti pokúšali vziať Slovákom ich národnú identitu. Čosi podobné sme zažili v Rakúsku: V spolkovej krajine Burgenland, ktorá tiež až do roku 1920 patrila k Maďarsku, bola takisto snaha nahradiť vybudovanú identitu – v tomto prípade nemecky hovoriacich alebo chorvátskych občanov – maďarskou.¹ Na Slovensku potom ešte aj v 20. storočí za vlády komunistov dochádzalo k nútenému presídľovaniu celých skupín obyvateľstva – tzv. buržoáznej vrstvy na vidiek a obyvateľstva z vidieka do miest. Ako jedni, tak aj druhí tam neboli skutočne zakorenení a ak aj nejaké korene ostali, boli násilne odstránené.

Problémy v okolí veľkých miest

Koncom 20. storočia a teraz v 21. storočí je tu nový problém vzhľadom na masové, tentokrát dobrovoľné presídľovanie obyvateľov mesta do tzv. zeleného pásu okolo veľkých miest, ako napr. Bratislavy. Toto je problém, s ktorým ste pravdepodobne práve Vy obzvlášť postihnutí. Preto je v okolí

1 To zanechalo stopy až dodnes. Ak by ste navštívili hraničnú oblasť medzi južnou časťou spolkovej krajiny Burgenland a Štajerskom, vo väčšine prípadov by ste ľahko zistili, či sa ešte nachádzate v Burgenlande, alebo či ste už v Štajersku: je to možné rozoznať na architektúre, na tom, ako je zachovaná štruktúra dediny či vzácna stavebná substancia, ale aj vďaka spôsobu, akým sa dnes stavia. Tam, kde v posledných desaťročiach novo postavené domy vyzerajú ako objekty z katalógov firiem dodávajúcich domy na kľúč, ste pravdepodobne v spolkovej krajine Burgenland. Chýba tu istota štýlu, úcta k hodnotným zdedeným po predkoch, ktoré sa nahrádzajú novým až vtedy, keď je to nové aj lepšie. To, že v susednom Štajersku je táto situácia iná, spočíva na jednej strane v tom, že obyvatelia Štajerska sú sebavedomým hrdým národom, ale aj v skutočnosti, že štajerskí architekti, umelci a osvetoví pracovníci s podporou krajskej vlády – nezávisle na tom, ktorá strana ju práve poskytla – počas generácií vykonávali zodpovedajúcu osvetovú a výchovnú prácu a dodnes poskytujú potrebné poradenstvo a konzultácie zdarma alebo za veľmi nízky poplatok.

veľkých miest mimoriadne ťažké zachovať charakter vidieckych sídiel a malých mestečiek.

□ **Jednak preto, že urbanita** sa s obľubou a často zamieňa s modernitou. Sú tu snahy dávať vidieku za vzor mestské formy života, kam tieto nepatria.

□ Ďalším aspektom je tzv. „**kultúrny ťah**“, ktorý mesto vytvára. Práve kreatívni a iniciatívni ľudia odchádzajú do miest prinajmenšom z dôvodov ich životného záujmu – za prácou, a pre bydlisko na vidieku odkiaľ pochádzajú – ak si ho vôbec ponechajú – im nezostáva veľa času a síl.

□ **Sociálne väzby a štruktúry sa rozpadávajú.** Starí ľudia už nie sú schopní žiť samostatne.

□ pretože sa rozpadáva aj niekdajšia **ekonomická báza**, miznú možnosti **miestneho zásobovania**. Zanikajú malé obchody v blízkosti, ku ktorým je možné dostať sa pešo, bez auta. Pohostinstiev je stále menej a menej, a obmedzenejšia je aj možnosť poskytovania zdravotného ošetrovania. Preto sa starí ľudia vzdávajú vlastných domácností a odchádzajú do zariadení starostlivosti pre seniorov, a to skôr, ako by skutočne bolo nutné.

No miznú aj miestne verejné služby ako poštový úrad a polícia. Aspoň u nás, v Rakúsku, sa toto deje čoraz častejšie. Značnú časť svojho času trávim v malej obci v tzv. „trojuholníku krajín“ – Rakúsko, Česká republika, Slovensko, v Bernhardstale. Keď som sa tam pred 35 rokmi prisťahoval, bolo tam päť hostincov, dva - tri obchody, poštový úrad a policajná stanica. Dnes sa tu nenachádza už ani pošta, ani policajná stanica, len dva či jeden a pol hostinca, pekár už žiaden, hoci v minulosti tu boli dvaja, mäsiarstvo už taktiež zaniklo. Kedysi bolo viacero obchodov s potravinami, dnes je tu už len jeden obchod s potravinami.

□ Týmto sa strácajú aj **možnosti komunikácie**. Keď sa nestretávate pri nakupovaní a za nákupmi je nutné cestovať autom do blízkych väčších obcí, už nemáte možnosť stretávať sa s ľuďmi, od ktorých ste sa dozvedali novinky, vymieňali si informácie, spoznávali týmto spôsobom ich osobné životné okolnosti: ako sa darí deťom, či sú zdravé, ako sa im vodí v zamestnaní... Všetko toto mohol zažiť človek kedysi napr. pri posielaní listu, pri nákupe, alebo ak si chcel dať večer pohár vína. V súčasnosti sa ani

nedožívate nič o problémoch priateľov a blízkych či susedov – **ľudia sa navzájom odcudzujú.**

□ Z obcí sa stávajú iba „**spálne**“, ktoré sa cez deň, obzvlášť počas týždňa menia na „**dediny duchov**“. Ani večer sa tam toho často nedeje veľa, pretože ponuka večerných voľnočasových aktivít, ktoré ponúka mesto je ľahko dosažiteľná a aj oveľa širšia a atraktívnejšia. No ani cez víkend, keď sú ľudia doma, nevidno ich v uliciach, pretože sa venujú starostlivosti o svoje záhrady a domy, aktivitám, na ktoré nemajú čas počas týždňa, alebo sa venujú nákupom v nákupných centrách.

Čo môžeme robiť?

V prvom rade by malo byť našim cieľom, sprostredkovať ľuďom pocit, že miesto, kde žijú, im poskytuje zázemie, pomáha im určiť ich vlastné miesto v spoločnosti. Že tu na jednej strane nájdú pomoc, keď ju potrebujú, a naopak, že musia aj prevziať zodpovednosť. Všetko toto dohromady – no ešte omnoho viac – **tvorí domov.**

Ako je možné toto dosiahnuť?

Toto nemôže robiť jednotlivec sám, fungovať to bude iba ak sa zapoja všetci... Pri väčšine týchto úloh sa u nás osvedčili spoločenstvá, ktoré sa kedysi nazývali tzv. skrášľujúce spolky, kde išlo hlavne o pokosenie trávnikov na verejných priestranstvách, umiestnenie lavičky na sedenie, či natretie žrde zástavy. Tieto spoločenstvá sa teraz nazývajú väčšinou spolky pre obnovu dedín alebo miest a ich úloha je oveľa rozsiahlejšia, s oveľa hlbším dosahom. Pokúšajú sa vyššie zmienené nedostatky identifikovať a odstrániť ich. V obciach, kde ešte neexistujú – by ste sa mali pokúsiť takéto spolky vytvoriť. Samozrejme, že musia byť dostupné každému, bez ohľadu na to, ako dlho človek v obci býva. Mali by ste si však stanoviť presný pracovný program a precízne rozdeliť úlohy.

Posilnenie sebavedomia

Najdôležitejším predpokladom je posilnenie sebavedomia, samozrejme v spojení s budovaním povedomia a sprostredkovaním príslušného poznania.

□ Napríklad – dokumentácia a **prezentácia miestnej histórie**. V tomto prípade môžete aj u ľudí, ktorí tu žijú už dlho, vzbudiť záujem napr. tým, že budete zbierať historické fotografie. Každý rád rozpozná na fotografii svojho pradedu, alebo si pripomenie, ako vyzeral jeho dom dve generácie dozadu. Ale aj ľudia, ktorí sú novousadlíkmi majú záujem dozvedieť sa, ako to v ich obci kedysi vyzeralo. Mohli by to realizovať aj **viaceré susediace obce spoločne**, a takéto čosi by malo byť najprv zdokumentované a zozbierané, ale tiež prezentované na výstavách alebo publikované v malej sérii v regionálnych novinách. Každý týždeň by bol predstavený jeden dom a história jeho obyvateľov, atď.

V malej obci, kde bývam, ktorá nemá viac ako 2000 obyvateľov, žije človek, ktorý v rámci hobby vo svojom voľnom čase vydal celý rad publikácií. Začal so zbierkou historických fotografií, potom nasledovala brožúrka o histórii obce, o kronike fary. Predstavil aj ryby žijúce u nás v rybníku – máme v našej obci veľký rybník – a tak ďalej... zbierku historických máp, v ktorých je naša obec zobrazená. Z tohto vznikla celá séria publikácií, nie obzvlášť náročných na tlač – pretože dnes sa dajú aj malé náklady vytlačiť cenovo výhodne na laserových tlačiarňach. A samozrejme takmer každá rodina v obci chce mať tieto knižičky doma.

□ Je možné vyzvať aj školákov, aby sa popýtali svojich starých rodičov a rodičov, čo si pamätajú z niekdajších čias – volá sa to „**orálna/prerozprávaná história**“ – zapisovať to. Ak sa nenájdu finančné prostriedky na publikovanie, je možné tieto informácie aspoň z časti zverejniť na internete. Takisto je možné povzbudiť pamätníkov, aby aj sami zapisovali svoje životné zážitky a spomienky, alebo ich nahovorili niekomu na mikrofón/diktafón – spomienky na život, ako bol kedysi.

□ Kdekoľvek sa vyskytne príležitosť získať takéto informácie, mali by ste sa pokúsiť **sprístupniť ich všetkým**, zverejniť a predovšetkým ľuď, ktorí to robia, motivovať tým, že ich odmeníte malými prémiami, **uznaním**. Nejde pritom o cenné dary, ale hlavne o verejnú pochvalu a uznanie.

□ Toto je možné realizovať aj formou **súťaží a odmeňovaním** najlepších výsledkov. Je možné usporiadať súťaže pre každý prínos k skrášleniu obce – o najkrajšiu výzdobu okien alebo predzáhradok, o príkladnú úpravu

súkromných záhrad, aj tých, ktoré nie sú vidno, pretože sú za domami – záhrady ako tie našich starých rodičov a rodičov, kde krásne je spojené s užitočným, a nie záhrady, v ktorých sú posadené exotické rastliny z holandského zásielkového katalógu, ktoré nepatria do nášho regiónu a väčšinou sa im v našich klimatických podmienkach ani nedarí. Môžu sa usporiadať aj súťaže o najlepšie zrenovované fasády alebo okná a tak ďalej.

Posilnenie sociálnej súdržnosti

□ **Podpora existujúcich spolkov a združení.** Počnúc požiarnikmi, cez športové spolky a združenia, hudobné skupiny, spolky ľudových tancov, cirkevný spevácky zbor. Tieto združenia často bojujú so starnutím členskej základne, chýba im dorast. Vedúci spolkov nevládajú prilákať nových členov, svojich nástupcov, často bojujú s celkom banálnymi finančnými problémami. Tu by potrebovali zakúpiť nový nástroj, tam zaplatiť prenájom miestnosti, kde by sa mohli stretávať. V mnohých prípadoch tu môže pomôcť obec, a to bez vynaloženia väčších finančných prostriedkov. No často sa stáva, že na obecnom úrade o týchto problémoch ani nevedia. Tam, kde takéto spolky neexistujú, je možné zamyslieť sa nad tým, ako by bolo možné ich založiť. Obec im môže byť nápomocná pri sprostredkovaní **kontaktu na sponzorov**, ktorí by nad takýmto spolkom natrvalo prevzali určitú formu patronátu. Spolkom a združeniam je ďalej možné pomôcť pri **komunikácii s nadriadenými orgánmi a úradmi**. Tu môže zástupca obce ľahko poradiť, kam zájsť v prípade určitých problémov, kam zatelefonovať, na koho sa obrátiť. Môže pomôcť napísaním odporúčacieho listu, ísť na úrady s nimi alebo v niektorých prípadoch vybaviť záležitosť za nich. Na obecnom úrade by zodpovední mali vždy mať na zreteli aj vyhliadky do budúcnosti – koľko rokov má vedúci, ako ďalej, keď už nebude vládnuť zastávať svoju funkciu, či je tu niekto, kto by ho mohol nahradiť; **je teda potrebné starať sa o zachovanie kontinuity.**

□ Mali by ste taktiež **zmapovať ľudské zdroje** v rámci obce – akých ľudí tu máme s mimoriadnymi schopnosťami. Ľudí, ktorí ešte ovládajú staré remeslo, ktoré už inak nikto neovláda, alebo historika, či už aktívneho alebo snáď učiteľa na dôchodku, ktorý sa zajíma o históriu, geológ... Ide o to, zistiť a zaujímať sa, akí ľudia žijú v obci a čo dokážu, ak to raz budeme potrebovať. Nie preto, aby sme ich všetkých okamžite zamestnali

rôznymi úlohami, ale je dobré, ak máte o tomto prehľad. Pretože zajtra, pozajtra či o dva roky môže nastať situácia, že budete niekoho potrebovať, no nebudete vôbec vedieť, že takého človeka máte poruke a namiesto toho budete platiť drahého experta zvonka, ktorý sa v miestnych danostiach ani nevyzná natoľko ako niekto žijúci roky vo Vašom susedstve.

□ Prirodzene je možné zamyslieť sa ihneď nad tým, ako by sa dali tieto schopnosti zužitkovať, a je potrebné uvažovať aj o tom, ako miestnych ľudí s určitými schopnosťami a zručnosťami vzájomne **“zosieťovať”**. Kde sa cení, keď jeden vie o druhom, že ten vie toto, druhý tamto, ak sa spoja, môžu potom spoločne niečo dokázať.

□ Práve pre Vás je dôležité, aby ste **zapájali aj nových obyvateľov**, ktorí sa prisťahovali odinakiaľ, väčšinou z veľkomiest, pretože jednoducho nechceli žiť v „paneláku“ ale niekde, kde je viac zelene. Myslím tým, že je potrebné týchto ľudí skutočne osobne privítať, keď sa prisťahujú. Vo väčších obciach to možno nebude vždy práve starosta, ale je možné rozdeliť obec na menšie obvody a pre každý určiť osobu, ktorej úlohou bude sledovať a zaujímať sa o to, či sa tam prisťahoval niekto nový, osloviť ho, privítať, informovať ho o možnostiach, ktoré v obci sú, pokúsiť sa hneď aj zistiť, akým spôsobom by mohol prispieť k životu komunity. A tu znova, s kým by bolo vhodné ho zosieťovať. V obciach, kde je vysoká miera prisťahovalectva ľudí z miest, by bolo vhodné práve pre nových obyvateľov pravidelne usporadúvať informačné stretnutia – pozvať ich na krátku prednášku, kde budú oboznámení s históriou obce a okolia, takisto s problémami, ktoré obec má ako aj s očakávaniami a nádejami, ktoré obec vkladá do nových obyvateľov.

□ **Zachovanie štruktúr** – ekonomických aj sociálnych, – je obzvlášť dôležité. Je potrebné si uvedomiť, že pravdepodobne nebude možné natrvalo udržať tieto štruktúry všade, v každej malej obci. Preto by bolo vhodné, ohľadom problémov v tejto oblasti spolupracovať regionálne. Tak, že sa viacero obcí spoločne zamyslí nad tým, kde spoločne zachovávajú základnú školu, ako spoločne udržia možnosti nakupovania, či ako zachovajú spoločne potrebnú zdravotnú starostlivosť. Tu je potrebná koordinácia a dlhodobé plánovanie. Spoločnými silami sa potom snáď bude dať udržať aj verejné zariadenia ako verejnú dopravu, poštu, policajné služby atď.

a tiež vyvíjať zodpovedajúci politický tlak na orgány, ktoré majú vždy sklon na takýchto zariadeniach šetriť a rušiť ich. Toto platí samozrejme aj pre **cirkevné zariadenia**. V Rakúsku nastáva z roku na rok často situácia, kedy fary nie sú obsadzované a spravované vlastnými farármi, no kňazmi zo susednej fary, často kňazmi zo susedných krajín ako zo Slovenska alebo Poľska, ktorí sa len ťažko orientujú v miestnych danostiach, a často ani nezostávajú dosť dlho na to, aby sa udomácnili. Je jedno, či vy osobne ste veriaci alebo nie, ale aj tu sa vytráca jedna významná funkcia z obce, a teda by ste sa tým mali tiež zaoberať **ochrana pamiatok**. Samozrejme má aj táto činnosť svoj význam, pretože optický vzhľad ovplyvňuje prostredie, v ktorom žijeme, práve tak, ako všetky ostatné faktory, nielen umelecko-historické ale aj ekologické dedičstvo. **Ochrana pamiatok a prírody sú vzájomne prepojené**. Tu je dôležité vykonať najprv analýzu stavu. V takom prípade bude pravdepodobne potrebné obrátiť sa na odborníkov, nemusia to však byť bezpodmienečne inžinierske kancelárie. Možno existuje aj nejaká odborná škola, ktorá si môže stanoviť toto ako cieľ určitého projektu. Je potrebné zistiť, čo kde je, čo je ohrozené, čo je práve pre našu obec jedinečné, čo je nepostrádateľné pre celok, kde sú najväčšie prehrešky z minulosti, ako by sa dali napraviť? Potom bude pravdepodobne potrebné vytvoriť zoznam priorít, pretože prostriedky sú väčšinou obmedzené a nie je možné zrealizovať všetko naraz. Treba si teda stanoviť, čo je najdôležitejšie, čo je možné zrealizovať s najmenšími nákladmi, čo vykonať najsôr a v akom poradí. Je potrebné tiež rozlišovať: čo sú jednotlivé objekty, čo je dôležité pre celkový obraz.

Chyba: Presadzovanie mestských prvkov a zákonitosti vo vidieckom prostredí, automobilová doprava

Dve najväčšie pokušenia spočívajú jednak v snahe vnášať mestské prvky do vidieckeho prostredia, kam tieto nepatria, jednak v tendencii všetko obetovať automobilovej doprave. To v mnohých prípadoch znižuje kvalitu nášho života, pretože nás oberá o klud a nás samotných zvádza k tomu, že sa hýbeme menej, ako by prospievalo nášmu zdraviu, pretože poškodzuje vzhľad našich sídiel, ktoré vyrastali pred príchodom automobilizmu, a pretože nám trhá naše sociálne štruktúry: na ľudí, ktorí auto vlastnia, a na tých druhých, ktorí auto nemajú k dispozícii.

Cestovný ruch

Na záver jedno dôležité heslo – **cestovný ruch**. Všetko, čo by som Vám chcel odporúčať, alebo všetko úsilie, ktoré budete vynakladať, by ste mali robiť pre seba a svojich spoluobčanov. Nie pre nejakých cudzincov, ktorí sa u Vás zdržia pol dňa, na pár hodín, povedzme aj na týždeň. **Vy** sa musíte cítiť dobre vo **Vašej obci a Vaši spoluobčania sa musia cítiť príjemne vo svojej obci**, musia **byť na ňu hrdí a musia tam radi žiť**. Keď to budú tak cítiť, budú sa starať aj o to, aby tam bolo pekne, ba nielen pekne, ale – a tu by som rád pripomenul prirovnanie krásy ženy k srncovi – dosiahnete aj to, že obec bude fungovať, bude silná a plná života. A keď toto všetko bude fungovať, potom sa u Vás bude páčiť aj turistom a cudzincom.

Ak vykonávate opatrenia pre zvýšenie turistického a cudzineckého ruchu, mali by ste si rozmyslieť a zvážiť, koľko ľudí v obci bude z toho profitovať – možno jedno alebo dve pohostinstvá s celkovo 8 zamestnancami – a koľkí ľudia budú znášať negatívne dôsledky, ako to ovplyvní kvalitu ich života. Tu by ste mali zvážiť, čo je dôležitejšie.

Myslím si však, že by sme si nad cestovným ruchom nemali až tak lámať hlavu. Ak v obci funguje všetko ostatné, ak je život v nej príjemný a atraktívny pre jej obyvateľov, potom bude atraktívny aj pre cudzincov. A tí prídu potom sami od seba.

Walter Persché, Mag. art. (*1945)

Narodil sa v Grazi (Spolková krajina Štajersko, Rakúsko), študoval architektúru na Technickej univerzite v Grazi a grafický dizajn na Univerzite užitého umenia vo Viedni. Pracoval v rakúskych denníkoch Kurier (ako grafik a redaktor), Die Presse (umelecký riaditeľ) a v týždenníku Profil (grafik, produkcia). V rokoch 1997–2002 pôsobil ako riaditeľ Rakúskeho kultúrneho fóra v Bratislave a v rokoch 2002–2008 bol riaditeľom Rakúskeho kultúrneho fóra v Prahe. Od roku 2009 je na dôchodku a je činný ako prednášateľ a autor.

Ing. arch. Vladimír Husák, CSc.

Téma – Industriálne dedičstvo

Z podnetu Rady Európy a Európskej Komisie témou súčasných Dní európskeho kultúrneho dedičstva sa stali technické a industriálne pamiatky. Zapájajú sa do nich orgány štátnej a verejnej správy, organizácie tretieho sektora, k spolupráci je prizývaná široká verejnosť. Už v rokoch 1992 – 93 pri príprave druhého návrhu (keďže prvý nebol úspešný) podkladov pre zápis „Banskej Štiavnice a technických pamiatok v jej okolí“ na Listinu Svetového kultúrneho dedičstva UNESCO zdôrazňovali spracovateľom návrhu zahraniční odborníci popri dôkladnej identifikácii artefaktov najmä **stav verejného povedomia, ako existencie základného faktora, dôležitého pre ich zachovanie a odovzdanie ich výnimočného odkazu budúcim generáciám**. Výsledné komplexné zahrnutie rôznorodých diel, rôzneho veku a rozsahu zachovaných stôp historických technických a priemyselných stôp tohto stredovekého a novovekého kultúrneho dedičstva banskoštiavnického revíru, (a to aj pri našom vedomí o možnej obsahovej neúplnosti identifikácie, vyplývajúcej z daného stupňa poznania, čo sa v ďalšom období potvrdilo), podstatne prispelo k jej zápisu do zoznamu Svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Obsahová koncepcia štruktúry nášho návrhu pod vedením Ing. arch. J. Lalkovej, predloženého na zápis na Listinu Svetového kultúrneho dedičstva UNESCO na zasadnutí ICOMOS UNESCO vo Venezuele v roku 1993, už vtedy aj vďaka pohľadu odborných konzultantov z Francúzska, ktorí svoj zoznam priemyselných pamiatok zahrnutých do národného kultúrneho dedičstva spracovali už v roku 1978, predstavovala u nás vlastne prvý komplexnejší prístup k celistvému a kontextuálnemu ponímaniu technických a priemyselných pamiatok z hľadiska vyvíjajúcej sa koncepcie a filozofie ochrany priemyselného dedičstva, a tiež náš príspevok do medzinárodnej diskusie. Vyústila do prijatia medzinárodnej Charty industriálneho dedičstva TICCIH UNESCO (ChID) na svojom XII. kongrese v roku 2003. (Na Slovensku prvé zverejnenie prekladu ChID na medzinárodnom seminári „Stopy priemyselného dedičstva na Slovensku“, FA STU v Bratislave, máj 2006, zborník vydaný 2010. ChID bola prvýkrát na Slovensku publikovaná v mojom príspevku v zborníku zo seminára

Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici „Vyhne – minulosť a prítomnosť“, SBM, 2006.)

Vzhľadom na príliš široký záber problematiky výpovedných hodnôt historického industriálneho dedičstva, foriem a významu jeho zhodnocovania môžem vymedzený časový priestor zamerať stručne iba na niektoré aspekty.

1. Ako sa vyvíjalo vnímanie diel industriálneho dedičstva (ID) v západnej Európe:

Prvé prejavy bezhlavej likvidácie aj hodnotných historických industriálnych diel v Anglicku začali v 50. rokoch, veľkú intenzitu nadobudli v ich období deindustrializácie v 60. a 70. rokoch minulého storočia. Zároveň začínajú odborníci z prostredia múzejníctva a pamiatkovej ochrany vysielat' prvé výzvy európskeho významu k zaujatiu nového postoja k hodnotám tohto originálneho autentického kultúrneho dedičstva (Iron Bridge, 1973).

□ **1976.** Prelomový hodnotový pohľad predložila verejnosti Generálna konferencia múzejníkov a pamiatkarov vo Francúzsku. Vo svojom závere prijala Memorandum Le Creusot (preklad do slovenčiny publikovaný v roku 1982), s charakteristikou pamiatok priemyselného dedičstva, ako aj s úlohami, ktoré z jeho zachovania vyplývajú v oblasti výskumu, inventarizácie, dokumentácie, záchrany v oblasti všeobecnej, krátkodobej a dlhodobej politiky, k úlohe vlád, priorít, prezentovania a oživenia, a napokon s výzvou k UNESCO, aby do svojho programu zahrnulo problematiku zachovania a zhodnocovania priemyselných pamiatok.

□ **1978.** Vznik Medzinárodného výboru na ochranu industriálneho dedičstva UNESCO (**TICCIH UNESCO**). Už v tomto roku Francúzsko realizovalo tzv. dodatkový súpis, zahrnujúci diela priemyselného dedičstva do národného kultúrneho dedičstva.

Do zoznamu Svetového kultúrneho dedičstva UNESCO boli následne v krátkom čase, okrem iných, zapísané: Huty a bane v Gorge (Wales), prvý liatinový most cez rieku Severn v Iron Bridge (Wales), New Lanarck – historický priekopnícky priemyselný a obytný súbor v Škótsku – všetko vo Veľkej Británii, strojárň Grand Hornu v Belgicku, kráľovský solivar

C. - N. Ledouxa v Arc et Senans, (Francúzsko), Medené mesto Róros, kde objavili med' v roku 1644, zapísané v roku 1980 (Nórsko). Tento príklad je bezpochyby merateľný s oveľa bohatšou históriou a výpovednou hodnotou zachovaných pozostatkov Banskobystrického mediarskeho podniku v lokalitách jeho závodov v Španej Doline, v Starých Horách, v Tajove, v Moštenici, v Medenom hámri v Banskej Bystrici), Skladové mesto peicherstadt v Hamburgu (Nemecko), ku ktorým možno priradiť ďalšie príklady v Taliansku a inde.

V tomto období zároveň pritiahli na seba svetovú pozornosť aj prvé veľmi významné a tiež veľmi príťažlivé konverzie starých a opustených priemyselných budov a súborov pre funkcie kultúry, umenia a vzdelávania. K takým príkladom patria parížske diela – budova nádražia, premenená na súčasť Národnej galérie – Musée d'Orsay a bývalé bitúanky v La Villette na knižnice, múzeá, a pod. s neskrývanou pozornosťou a úsilím o znovuoživenie všetkých relevantných, aj drobných častí tohto súboru, práve vďaka ich ojedinalej tvarovej atraktivite, vnímaných ako neobyčajné architektonicko – výtvarné kompozície. Areál v La Villette sa dopĺňal aj novými atrakciami, napr. trojdimenzionálnym kinom, ponechali sa aj plošné rezervy pre budúci vývoj potrieb.

□ **1993.** (Rok zápisu B. Štiavnice do SKD UNESCO.) Zápisy nemeckých industriálnych pamiatok do Svetového kultúrneho dedičstva UNESCO – baní v Goslare a huty vo Völklingene v Sársku, metaforicky nazývanej „katedrála priemyslu“. (Obzvlášť je pre nás zaujímavý prípad baní v Goslare, ktoré sú historicky a významovo príbuzným a porovnateľným dielom so slovenskými stredovekými a novovekými bansko-hutníckymi komplexami v Kremnici, v Banskej Bystrici, v Banskej Štiavnici, v Smolníku, atď.) Ich prezentáciu na Veľtrhu pamiatok v Lipsku sprevádzal bohatý komentár s charakteristikou historických industriálnych diel ako **„dokumentov technickej vyspelosti, technickej kultúry a technickej tradície, ktorá sa ráta k najdôležitejším a najcharakteristickejším prejavom výkonov priemyselne vyspelých národov. Je v záujme každého národa, že sa kultúrne hodnoty obsiahnuté v priemyselnom dedičstve nesmú premrhať, ale tiež nesmú obmedziť na papierovú dokumentáciu v slávnostných zborníkoch“.** (Bulletin Nemeckej sekcie TICCIH UNESCO, Lipsko 1993).

Snáď môžeme venovať trochu širšiu pozornosť najrozsiahlejšiemu a metodicky najkomplexnejšiemu podujatiu urbanistického a krajinárskeho zamerania, ktoré patrí k najvýznamnejším prvým príkladom z 1. polovice 90. rokov minulého storočia. Predstavovala ho príprava a následná **postupná** realizácia Medzinárodnej výstavy stavebníctva v Nemecku pod názvom **IBA Emscher Park**, založená na **sprístupnení** významných diel historického priemyselného dedičstva v kombinácii ich muzealizácie a vhodného využívania novými funkciami. Vyústil do nej vývoj poznania a zhodnocovania **historického kultúrneho fenoménu** industriálnych pamiatok kultúrneho dedičstva, čoraz viac inšpiratívnych aj ich špecifickou umelecko-historickou dimenziou. (Napríklad tohtoročný 9. medzinárodný kongres montánnej histórie v rakúskom Schwazi a Halle si stanovil za hlavnú tému „Baníctvo a umenie – výtvarné umenie, architektúra, stavebný obraz mesta, maľba“.)

V sprievodných diskusiách prípravy výstavy IBA Emscher Park v polovici 90. rokov 20. storočia, spočiatku ako vedľajší a zo začiatku prijímaný skôr s nedôverou, zaznel zámer rozvinúť turistiku v Porúří v súvislosti s rozsiahlou regeneráciou devastovaného priemyselného územia. Naplnenie vízie IBA Emscher Park, vymedzené desaťročím medzi rokmi 1989 až 1999, podporili inštitúcie a orgány od úrovne miestnej správy, krajinskej vlády, až po iniciatívu spolkovéj vlády Nemecka a Európskej únie, vrátane intervencií do rozvoja podnikateľského sektoru a zamestnanosti, dôležitých **legislatívnych krokov**. Od týchto východísk sa odvíjali medzinárodné súťaže a výstavy ich výsledkov. Preto na tomto území dnes nachádzame prítomnosť diel najvýznamnejších európskych umelcov – architektov a výtvarníkov. Súčasťou série projektov, motivovaných predovšetkým hľadiskami ekonomického rozvoja územia (od 70. rokov s výrazným útlmom počas krízy uholného a oceliarskeho priemyslu s katastrofálnym dopadom na obyvateľstvo a mestá) s riešením sociálnych problémov, tvorbou nových pracovných príležitostí, a tiež s nevyhnutnosťou likvidovať ekologickú záťaž výrobných areálov.

Podľa oficiálnych dokumentov k úspechu podujatia prospelo, že projekty, intervencie a investície boli spojené s témou priemyselného dedičstva, ako rozhodujúcej pečate v pamäti miest, ktoré prechádzajú premenou, ich **genia loci** (teda nie ich likvidovaním, ale potvrdením!).

So zmenou využitia územia, pri premene hodnotových meradiel a nárokov na trávenie voľného času, opustené industriálne objekty, predtým verejnosti neprístupné, teraz s ich novoobjavovanými hodnotami získali na význame. Ťažký priemysel sa v dlhodobom pláne postupných krokov úspešne nahradzuje priemyslom turistiky, športu, spoločenských podujatí, kongresov a zábavy, ale aj nezávadnej výroby a služieb, ktoré významne prispievajú k ekonomicky merateľnému rastu miestnych príjmov a zamestnanosti.

Vo východiskovom zadaní regenerácie Severného Porýnia – Vestfálska sa predvídavo predpokladalo využiť pozitívny potenciál autentickej industriálnej histórie ako sprostredkovateľa ekonomických a kultúrnych aktivít v území, pretože práve tá im dodáva zmysel, dôveryhodnosť. Ich originálne estetické a pamiatkové hodnoty predstavujú zakotvenie v čase a uľahčujú orientáciu v budúcej perspektíve. Vďaka tomuto konštruktívnemu projektu sa veľký počet menších i väčších priemyselných stavieb a areálov tiež dočkal vyhlásenia za kultúrne významné objekty hodné ochrany. Stali sme sa tu svedkami doteraz najzreteľnejšieho systematického posunu vnímania ich roly, a zároveň dôkazu **zrodu nového kultúrneho postoja spoločnosti**. (O fenoméne úspešnosti najzložitejšej formy konverzie – súborov ťažkého priemyslu a o ich novej príťažlivosti sa bolo možné presvedčiť počas odbornej exkurzie pokusom o návštevu povestnej Haly storočia v Bochumi – ostali sme pred jej bránami, do posledného miesta vypredanej na mesiac vopred.)

Prehliadkové trasy pozdĺž rieky Ems a kanálu Rýn – Herne umožňujú zoznámiť sa s doterajšími výsledkami medzinárodnej výstavy IBA Emscher Park. Vďaka veľkému návštevníckemu úspechu tohto koncepčného podujatia, postupne sa odvinula, najmä zásluhou Nemeckej spoločnosti pre industriálnu kultúru v Duisburgu, idea Route der Industriekultur, prepojenej siete tematických turistických ciest po priemyselných a technických pamiatkach a atrakciách oblasti Porúria.

Dobrú predstavu o úspešnosti tohto projektu konverzie veľkého územia si možno urobiť z údajov o jeho návštevnosti. Už prvý rok po skončení výstavy IBA v roku 2000 vyhľadalo len jednu z najväčších atrakcií, voľne prístupný „industriálny krajinný park“ v priestore bývalých hút severne od

Duisburgu okolo 4 000 000 ľudí a asi 800 000 návštevníkov sa tu zúčastnilo kultúrnych a spoločenských podujatí, ktoré usporiadali mnohé organizácie a súkromné firmy. Znamenali okamžitý prínos pre zabezpečenie chodu prevádzky, údržby, a predovšetkým vo vytvorení 500 nových pracovných príležitostí.

Zámerom rozvinúť turistiku na historických pozostatkoch priemyslu previazaním dovtedy roztrieštených aktivít a akcií, usilujúcich sa o zmapovanie, využitie a záchranu stôp industriálnej histórie, podarilo sa dospieť k cielenej premene atmosféry a imidžu Porúria. Výsledky rozdielnych prístupov pre dosiahnutie synergického efektu sa ponúkali súbežne v rámci jednotnej propagácie a racionálneho marketingu, vrátane ich umeleckého dotvorenia, akceptovania hľadísk pamiatkovej ochrany, presadenia ponuky pamiatok a prírodných atrakcií krajiny, podporené **veľmi intenzívnou publicitou**.

Chrbticu turistickej siete tvorí 19 zakotvení dôležitých historických a krajinných dominánt, vzájomne prepojených viac ako 400 km vyznačených ciest, dostupných automobilovou verejnou a individuálnou dopravou, cyklistickými cestami. Tieto významové zastavenia sú zároveň východiskovými bodmi na hlavné turistické trasy, okolo ktorých je rozptýlených ďalších asi 500 miestnych pamiatok a pripomienok priemyselnej histórie.

Téma postindustriálnej cesty Porúriím sa z podnetu jej navrhovateľa rozvinula do projektu „**Európske cesty priemyselného dedičstva**“ – ERIH, finančne podporovaný EÚ v rámci iniciatívy Interreg. ERIH popularizuje a propaguje industriálnu históriu a kultúru prostredníctvom siete ciest a významných pamiatok, nielen naprieč jednou krajinou, ale v rámci celých regiónov Európy. Objavený turistický potenciál je dnes zdrojom ekonomického rozvoja upadajúcich území a napomáha uchovať **identitu historických industriálnych miest** v regiónoch ako súčasť „**spoločne zdieľanej európskej histórie**“.

Do projektu trás Route der Industriekultur sa do roku 2002 zapojili spolu so Severným Porýním – Vestfálskom tiež Sársko, Belgicko, Holandsko, Veľká Británia. V prvej etape začali s vytipovaním najdôležitejších záchytných industriálnych objektov a priestorov, „kotevných bodov“, dnes tvoria

chrbticu cesty, ktorá pokrýva prakticky celú západnú Európu. Odbočkou k industriálnym pamiatkam na území Českej republiky sa nedávno pripojila Plzeň. Od konferencie v Zabrze (2004) sa Poľsko pripravuje na pripojenie k medzinárodnej sieti návštevnicky príťažlivých miest priemyselnej histórie. V širokej škále industriálneho dedičstva od stredoveku až po súčasnosť má čo ponúknuť európskym záujemcom. V rámci spolupráce inžinierskych a stavebných komôr v cyklickom medzinárodnom edičnom programe „Technické pamiatky krajín Vyšehradskej štvorky“ prezentuje takto aj Slovensko do európskeho prostredia svoj bohatý historický industriálny potenciál. Tentoraz v slovenskej edícii to dokumentuje najnovší 4. diel. Treba len dúfať, že si nájde cestu k verejnosti.

□ **2003.** Na svojom 12. kongrese TICCIIH prijal medzinárodnú **Chartu industriálneho dedičstva. Charta definuje pamiatky industriálneho dedičstva ako „pozostatky industriálnej kultúry s ich historickou, technologickou, sociálnou, architektonickou alebo vedeckou hodnotou“.** Sú to rôzne stavby, strojové zariadenia, objekty, vrátane k nim patriacich domov na bývanie, bohoslužbu, vzdelávanie. Ťažiskom záujmu je historické obdobie od počiatkov priemyselnej revolúcie v polovici 18. storočia do súčasnosti. Zvláštnu hodnotu im dodávajú zachované technológie, typológie miest alebo krajiny (urbanizmus a krajinoobraz). Mimoriadne cenné sú rané alebo priekopnícke príklady“. (Na Slovensku napr. Kremnická mincovňa, nepretržite činná od roku 1328 dodnes, Banskobystrický mediarsky podnik a jeho pokračovatelia – 1495–1991, Železiarsky podnik v Hronci a Podbrezovej – od roku 1580 do súčasnosti a ďalšie.) ChID definuje hodnoty industriálneho dedičstva, význam jeho identifikácie, dokumentácie a výskumu, nároky právnej ochrany, potreby údržby a zachovania, ich začlenenie do výchovy a vzdelávania, ako aj spôsoby prezentácie a výkladu. Spomenul som už, že v súčasnosti sa stávajú v západnej Európe industriálne diela predmetom veľmi intenzívneho záujmu z hľadiska ich estetických hodnôt a špecifickej kvality vo výpovednej hodnote ich umeleckých zložiek (architektúra, formovanie urbánneho obrazu priemyselných miest a krajiny, protopriemyselný a priemyselný design, výtvarné umenie, atď.)

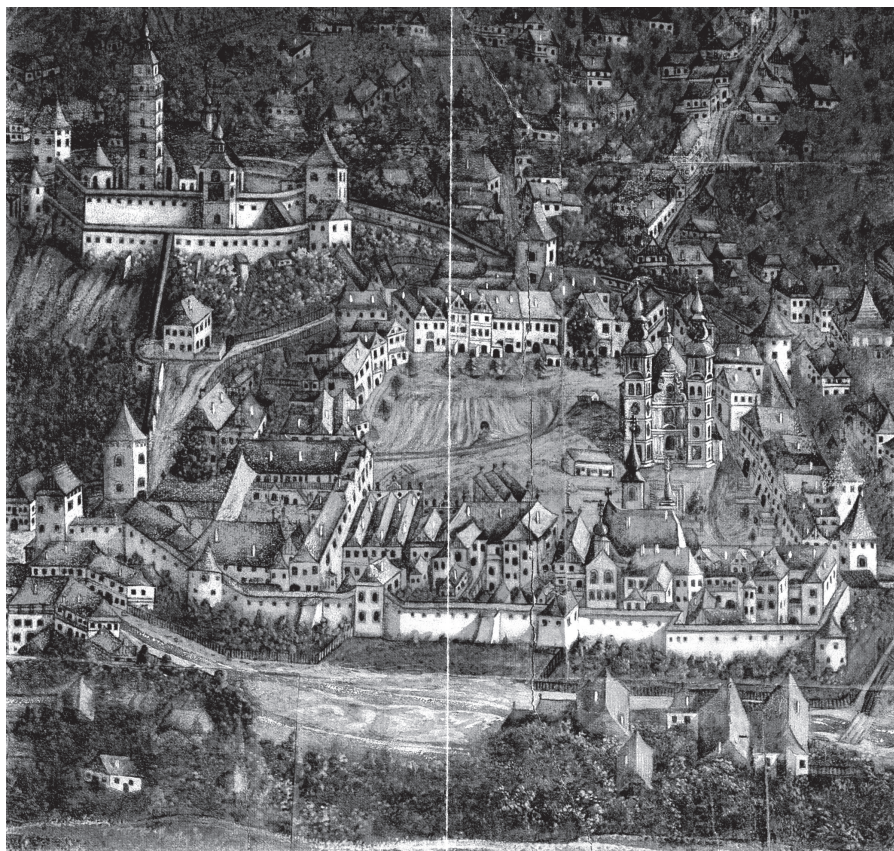
□ Vznik ERIH, organizovanej siete Európskych ciest industriálneho dedičstva, spájajúca kotevné mestá v západnej Európe.

2. Ako sa vnímali diela industriálneho dedičstva na Slovensku

□ **70. roky** minulého storočia. Realizovali sa prvé koncepčné výskumné programy na ochranu technických pamiatok.

□ **1976.** Významný slovenský pamiatkar Vendelín Jankovič konštatuje vo svojej práci, že „Slovensko je od dávnych čias klasickou krajinou technických diel a zachovaný fond technických pamiatok je kultúrna hodnota, s ktorou sa treba zodpovedne zaoberať na vedeckom základe“.

□ **1983.** Seminár Mestskej správy pamiatkovej starostlivosti a ochrany



Malba Kremnice s mincovňou z roku 1726.

prírody (MSPS OP): „Technické pamiatky Bratislavy“ (zborník z roku 1985) má veľký ohlas v odbornej aj laickej verejnosti.

Industriálnym stopám kultúrneho dedičstva na Slovensku sa od začiatkov 90. rokov minulého storočia dlhodobo koncepcne venujú napríklad vedecké semináre Slovenského banského múzea v Banskej Štiavnici, ktorými mapujú dejiny baníctva, banských technológií, ale aj banského meračstva (predchodcu stavebného školstva) na Slovensku. Obdobné ciele sledovali aj historické semináre „Z dejín hutníctva na Slovensku“, ktoré organizovala Technická univerzita v Košiciach. Významný prínos k poznaniu nedostatočne riešených problémov technického dedičstva z hľadiska muzeológie zohral medzinárodný seminár Slovenského technického múzea v Košiciach „Priemyselné dedičstvo ako súčasť kultúrneho dedičstva“, ktorý sa uskutočnil v Medzeve v roku 2004. Všetky tieto semináre sa uskutočnili v spolupráci s Historickým ústavom SAV a významnou mierou prispeli k poznaniu dejín, obsahu a významu priemyselného dedičstva na Slovensku z hľadiska sledovaných odvetví a uplatňovania historických technológií. Pozornosť kultúrnym hodnotám z hľadiska architektúry, urbanizmu a obrazu krajiny absentuje.

□ **1993.** Zápis „Banskej Štiavnice a technických pamiatok v jej okolí“ na Listinu SKD UNESCO.

□ **cca 1995–2005.** Útlm záujmu štátnej pamiatkovej starostlivosti o technické a industriálne pamiatky sprevádza veľmi slabá účasť na seminároch, venovaných technickým pamiatkam, ale aj na práve sa dynamicky rozvíjajúcej medzinárodnej výmene poznatkov a skúseností.

V roku 2005 sa vykonalo zúženie Pamiatkovej zóny Centrálnej mestskej oblasti v Bratislave, ktorou sa administratívne vylúčila územná ochrana starých industriálnych areálov. Žiaľ bez náhrady zabezpečenia zákonnej ochrany historických továrenských areálov alebo vybraných objektov (okrem menej významného v Tabakovej továrni, ktorý teraz aj napriek pamiatkovej ochrane práve zbúrali). Historický zachovaný unikát – ucelený pozostatok **Kráľovskej uhorskej tabakovej továrne – najstaršej v Bratislave (1853!)**, predstavuje blízky pendant podobných v Hainburgu (dnes spoločenské stredisko a pracovisko rakúskeho archeologického

ústavu) a v Kremži (galéria). Podľa poznatkov výskumu francúzskeho historika P. Smitha, všetky majú svojho priameho predchodcu v slávnej manufaktúre v Seville (1725). Najstaršia časť bratislavskej továrne s dodnes zachovanými jedinečnými pôvodnými halovými priestormi s celoliatinovými konštrukciami (podľa názoru historika Dr. Šáškyho, vyrobenými hutami v Drnave, kde sa v roku 1847 odlievali aj súčiastky Reťazového mostu v Budapešti) obsahuje ďalšie historické detaily a stavebné konštrukcie už z 18. storočia. Doteraz však nie je chránenou pamiatkou, a to aj napriek výsledkom pamiatkového výskumu I. Gojdiča a R. Zvedelovej, zverejnenom na odbornom seminári už v roku 2006, konanom na Fakulte architektúry STU v Bratislave. Rozsiahla, nie však úplná demolácia historického továrenského súboru postihla podobne zákonom nechránenú najväčšiu exportnú **Továrňu na kefy** v Uhorsku bratov Grünebergovcov na Radlinského ulici z roku 1872, priamu pokračovateľku dielne tej istej firmy z roku 1832.

Nasledujú totálne likvidácie historických industriálnych diel a celých areálov po celom Slovensku: napr. v Bratislave – 24 najstarších historických tovární v lokalite Mlynské nivy, vrátane tovární **Kablo** (1894–1896), **Gumon** (1911), teplárne, ďalej **Mlyny a pekárňu Jedľa**, celý uhorský závod **Danubius Elektrik** (1902) elektrotechnického strojárstva firmy Siemens - Schuckert, neskôr Bratislavských elektrotechnických závodov (BEZ), takmer celý areál slávnej pradiarne nití, továrňu **Danubius** (založená v roku 1907), neskôr známa ako závod MDŽ. Zatiaľ nechránený ucelený pozostatok **Klingerovej** továrne na pogumovaný textil (1888) na Továrenskej ulici chráni zrejme iba vlastníctvo pobočky VÚB.

V súčasnosti sa rozoberá pozoruhodný monumentálny objekt s medenou kupolou **kvasiarnu pívovaru Stein**, (založený v roku 1871). Skúsme porovnať jeho situáciu so starostlivosťou akú venujú podobnému, ba väčšiemu – v Dortmunde (Vestfálsko), ktorý sa transformuje na symbol budúceho „Hlavného európskeho mesta kultúry“. K tomuto výpočtu pre urobenie si obrazu o trende možno uviesť chátrajúce objekty továrenského areálu **Dynamit – Nobel** (!), zničenú secesnú **zamestnaneckú kolóniu Stollwercku – Figara** od A. Fieglera, okrem jediného objektu s neistým využitím, aj všetky pozoruhodné sklady Bratislavského prístavu, zapísané do zoznamu kultúrnych pamiatok. Z historickej priemyselnej Bratislavy

zostáva minimum. Ohrozený je nedávno slávny výrobný kolos **Matador** (1905), v podstate jediný historicky významný areál v Petržalke. V Cvernovke (1900–1991), v zatiaľ už len jedinom nerozrušenom, kompletne a v úplnosti zachovanom výrobnom priemyselnom areáli, až na zanedbateľné výnimky sa nám zachovali všetky etapy jej stavebného vývoja všetkých rôznorodých autentických častí, ktoré vo svojom vývoji továrenská výroba nevyhnutne potrebovala, vrátane pôvabných prvých stavieb, vlastnej vodárne, kotolne, spektra dielní s liatinovými konštrukciami a vzácnou pôvodnou industriálnou formou a najmä s ich autentickou továrenskou atmosférou. Medzi nimi musíme spomenúť napr. už len jediný zachovaný pôvodný objekt tzv. „silocentrály“ – dielo fenomenálnej bratislavskej staviteľskej firmy Pittel a Brausewetter, ktorá progresívnymi stavebnými konštrukciami poznamenala nielen viaceré továrne v Bratislave a na celom Slovensku, ale svojou projektovou a realizačnou činnosťou pokrývala veľa významných stredoeurópskych miest, do ktorých z Bratislavy rozvinula činnosť svojich konštrukčných kancelárií (Viedeň, Praha, Budapešť, Zürich, atď.). „Silocentrála“ predstavuje zrejme jednu z prvých továrenských elektrární, ktorá dodávala elektrický prúd aj mestu. Okrem jediného, zatiaľ nie sú jej objekty chránené zákonnou pamiatkovou ochranou! Bez aktívnej občianskej angažovanosti, možno ich osud predvídať... Podotýkam, že som nepomenul všetky stavby tohto historického druhu architektúry. Je však nespochybniteľné, že Bratislava zostáva v zásade mestom, s fakticky vybielenou históriou najcharakteristickejších dokumentov industriálnej etapy spoločenského vývoja od polovice 19. storočia. A to nie je dobre !

Ohrozený je aj funkcionalistický **Výstavný palác prvého „kameného“ veľtržného areálu na Slovensku** (1943–1948), dnešný **PKO** (cca od 1954). V otrasnom stave sa nachádza kedysi vzorové funkcionalistické kúpalisko (Tehelné pole), krytý bazén Grössling. Nezmyselne a bez náhrady sa zbúrali kúpele Centrál s dvomi bazénmi, úplne nový mestský letný amfiteáter, ktorý vznikol ako náhrada za hradný a športové areály – všetko súčasťou industriálneho dedičstva.

Možno uviesť príklady z Nitra (Mlyny a silá), z **Banskej Bystrice** cementáreň, problematická konverzia veľkolepého stavebného diela textilnej továrne Slovenka, veľmi dôležitá časť **Medeného hámra**, 500-ročného unikátu z roku 1496!!! Úpravňa rúd v **Španej Doline**, totálne

zbúraná v roku 2008, dokumentovala do svojho záveru v roku 1991 takmer nepretržitú tunajšiu banskú prácu dlhú viac ako 2000 rokov, v lokalite s najväčšou koncentráciou výskytu nálezov kamenných banských mlatov v Európe z doby kamennej!

Už dnes chýba pre potreby zriadenia banskej expozície nášho historicky najvýznamnejšieho, gigantického banského renesančného mediarskeho podniku (od roku 1495), podľa názorov historikov – najväčšieho podnikateľského podujatia všetkých čias na Slovensku. Avšak európsky významného a známeho z dokumentov v Benátkach a vo Flámsku od 14. storočia. Ako príklad hrozivého mementa možno uviesť celokultúrnu pohromu zdevastovania výkvetu historického industriálneho dedičstva vo sfére agrárnej kultúry takmer všetkých uhorských aj neskorších cukrovarov (10 z 11) na Slovensku. Dnes sa cukor vo väčšine na Slovensko dováža, dokonca aj na priemyselné účely.

Jestvujú však aj v Bratislave (okrem tých, ktoré spomínam v 6. bode môjho príspevku) aj dobré príklady. Nepochybne k nim patria koncepcne udržiavané pamiatky železnice vo Východnom nádraží. Patria však do vlastníctva štátneho podniku. Pre účinnejšiu ochranu kultúrnych hodnôt industriálneho dedičstva je nevyhnutné prijať legislatívne úpravy v zmysle vyváženosti podpory ochrany všeobecného záujmu. Európsky dohovor o ľudských právach k tomu vytvára dostatočné predpoklady.

□ **2006** – 7. V dôsledku existujúceho vývoja začína sa prejavovať aj u nás nový záujem v pamiatkovej sfére o kultúrne hodnoty v industriálnom dedičstve. Medzinárodný seminár „Stopy priemyselného dedičstva na Slovensku“, Fakulty architektúry STU v Bratislave, 2006.

□ **2009.** Počiatok evidenčného výskumu industriálnych pamiatok v gestorstve PÚ SR poukazuje podobne ako v ČR (od roku 1996), že pre ich rozsah a rôznorodosť, podobne ako kedysi u umelecko-historických pamiatok, nemožno výskum pamiatok industriálneho dedičstva obmedziť na krátku kampaň.

□ Vytvára sa Zoznam pamätihodností sídiel, tie však nie sú chránené zákonom.

3. *Spôsob zhodnocovania architektúry historického industriálneho dedičstva a jeho prijímanie obyvateľstvom.*

Všeobecne sa za vhodný spôsob považuje:

- a) náhrada inou výrobou
- b) forma muzealizácie (množstvo príkladov zo zahraničia, niekoľko aj u nás)
- c) konverzia, nájdenie vhodného nového využitia. Týmto spôsobom vznikol v Európe celý rad príťažlivých centier.

Vďaka rozsiahlym štátni dotovaným výskumom a z ich poznania sa odvíjajúcej osvety od 70. rokov minulého storočia v západnej Európe, našlo v týchto krajinách spoločenské povedomie pripravených prijímateľov aj pre finančne nákladnejšie konverzie. Dnes poučení so záujmom sledujú stále novšie kreatívne prístupy v premenách industriálnych diel na nové účely, prekvapivé a unikátne účinkom vrstvenia starších a nových kultúrnych vrstiev, s ich zachovanými technologickými pozostatkami a s neopakovateľnou atmosférou. Dokumentujú zrod nového kultúrneho postoja spoločnosti. (Neprehliadnuteľné sú aj prístupy, ktoré vo svojich konverziách zahŕňajú dokonca napr. aj ich prejavy statických porúch, ako dokumentov pôvodného enormného mechanického zaťaženia. Trhlina, zvýraznená pozdĺž celej hlavnej sály v bývalej elektrárni v Londýne – dnes svetoznámej galérie Tate Modern, sa prezentuje ako dokument a výtvarný artefakt. U nás, takmer vždy sa uvádzajú príčiny nevyhnutnej totálnej deštrukcie historických industriálnych diel ako nevyhnutnosť z dôvodov nebezpečenstva a ohrozenia, väčšinou, ak nie vždy, spôsobené užívateľom, vlastníkom, resp. búracou stavebnou firmou, v dôsledku spôsobu rozbehutej demolácie, napr. Kablo, atď.)

Konverzie predstavujú vhodný nástroj plánovania a realizácie politiky (miest, regiónov, štátu...) z hľadiska sociálno-ekonomického, ekologického a kultúrno-civilizačného rozvoja. Stavia na raste atraktivity industriálneho dedičstva a posilňovania strácajúcej sa historickej identity v súvislosti s postupujúcou globalizáciou, nárastom potrieb, ktoré vyplývajú z nárokov na trávenie voľného času a udržateľnosti rozvoja pri nedostatku

verejných financií, akceptovaním recyklácie ako princípu, zhodnocovaním nielen hmôt, energií, ale aj historických významov (napr. prostredníctvom turizmu). V súvislosti s postupne miznúcimi svedkami industriálnej éry spoločenského vývoja nadobúdajú novú príťažlivosť pri jeho využití v spojení s rozvojom konkrétnych spoločenských potrieb, voľnočasových aktivít a služieb.

d) kombinácia a, b, c.

4. Historické konverzie na Slovensku (príklady)

□ zmenená výroba:

– Tabaková továreň v Bratislave (z roku 1853) – Tesla Bratislava (asi od roku 1954), monopolný výrobca rádioprijímačov v Československu,

– Továreň na kefy v Bratislave (najväčšia v Uhorsku, založená v roku 1872)
– neskôr nábytkársky závod,

□ nevýrobné objekty z industriálnej sféry:

– Burza v Bratislave Univerzita Komenského, cca 1935,

– Veľtržný areál Medzinárodného výstavniska pre Dunajské veľtrhy v Bratislave (vybudovaný v rokoch 1943–1948), Výstavný palác, kongresové centrum (1950), neskôr ako PKO, (cca 1954). Súčasný príklady v zahraničí (Nemecko, Rakúsko...) poukazujú práve na taký istý postup zhodnocovania najmä halových objektov (Essen, Dortmund, Bochum...), akým sa zhodnotili haly prvého („kamenného“) výstavniska na Slovensku, na základe čoho môžeme opodstatnene považovať konverziu pôvodne výstavníckeho areálu na účely Parku kultúry a oddychu v Bratislave za priekopnícky čin.

5. Súčasný hodnotný konverzie industriálnych objektov

Design factory (paneláreň). Jeden z autorov tejto konverzie, Ing. arch. Martin Paško je autorom slávnej konverzie historickej lodenice na riečne

plavidlá v Zurichu na Mestské divadlo v transformácii celej priemyselnej štvrťi Zurich – West (práca v rakúskom ateliéri Ortner & Ortner).

Šamorín – konverzia súboru mlynov na komerčné centrum poukazuje na obdobné základy v skúsenostiach autorky Ing. arch. Očkovej z Rakúska. Podobný prameň skúseností má aj **konverzia pivovaru v Nitre** Ing. arch. V. Šabíka.

Výstavné siene TECHO, Konsepti a Galéria Veža na Továrenskej ulici v Bratislave, konvertované z hál kedysi slávneho Výskumného ústavu káblov a izolantov,

Kühmayerova továreň v Bratislave z polovice 19. storočia, prestavanej zo stredovekého mlyna, potom prvého parného mlyna, neskôr sklárskej fabriky Technické sklo, napokon Štátne reštaurátorské ateliéry – dnes Pamiatkový úrad SR.

6. Literatúra (výber):

Průmyslové dědictví, zborník z medzinárodného Bienále Praha, 2008,
Zemánková, H.: Tvořit ve vytvořeném. Nové funkční využívání uvolněných objektů, VUT Brno, 2003,
Obuchová, V.: Priemyselná Bratislava, P.T. Marenčin, 2009.
Husák, V.: Priemyselné dedičstvo v architektúre. Dokument a prameň poznania civilizácie vývoja Slovenska v európskom prostredí, Montánna história 2, LC, s.r.o., 2009,
Husák, V.: Industriálne dielo – fenomén vedy a umenia. Zborník zo seminára Umenie na Slovensku v historických a kultúrnych súvislostiach. Trnavská univerzita, 2008.
Husák, V.: Cesty vnímania a poznávania industriálnych pamiatok kultúrneho dedičstva. Eurostav Bratislava, pripravené do tlače, 2010.

7. Obrazový sprievod s komentárom¹

Unikáty historického industriálneho dedičstva na Slovensku najlepšie pochopíme cez výber zobrazenia ich historickej podoby na zachovaných historických dokumentoch a identifikáciu ich podoby v súčasnom stave. Podobne porozumieme prostredníctvom zobrazenia aj rozmanitým

¹ Pozn.: Obrazová príloha bola z priestorových dôvodov krátená zostavovateľmi zborníka.



Plán lučobne pre Kremnickú mincovňu z roku 1736 od Samuela Mikovíniho

formám **príkladov ich nového funkčného využitia**, v ktorých spájajú odkaz minulosti s vloženými novými funkciami, využitelnými v súčasnosti, resp. v budúcnosti.

Kremnická mincovňa, činná od svojho založenia v roku 1328

1 Plán lučobne pre Kremnickú mincovňu z roku 1736 dokumentuje autorstvo vynikajúceho cisárskeho geometra a kartografa, zakladateľskej osobnosti Baníckej školy v Banskej Štiavnici (1735) Samuela Mikovíniho, zatiaľ jediného konkrétneho stavebného diela tohto polytechnika a grafika, súčasníka M. Bela, spoluautora jeho Notícií. Existenciu tohto jeho diela, podpísaného na pláne z roku 1736, uloženého v Štátnom ústrednom banskom archíve (ŠÚBA) v Banskej Štiavnici, dokladá veduta Kremnice.

Pamiatky po Banskobystrickom mediarskom podniku (založenom v roku 1495) a jeho pokračovateľoch (do roku 1991)



Veduta Španej Doliny, 1764. Autori J. I. Arvay, F. X. E. Schöner, exemplár z archívu Dvorskej komory vo Viedni.

Špania Dolina

2 Reprezentačné stvárnenie **veduty Španej Doliny** vo viedenskom exempári Zlatej knihy baníckej z roku 1764. Autori: J. I. Arvay, F. X. E. Schöner, V. v. Prean. (Zlatá kniha banícka, na vydanie pripravil a spolupreložil J. Vozár, Veda SAV, Bratislava, 1983.)

3 Veduta Španej Doliny z roku 1764 v druhom exemplári Zlatej knihy baníckej v ŠÚBA v Banskej Štiavnici (autori: J. I. Arvay, V. v. Prean), podľa ktorej bolo možné identifikovať v súčasnosti všetky zachované objekty, vyznačené na legende. Spolu s dôkladnejším poznaním dejín renesančného Banskobystrického mediarskeho podniku, založeného v roku 1494 – 95 a dobudovaného v roku 1500, ďalej trvajúceho v banskej činnosti v Španej Doline, kde sa zachovali aj pozostatky piatich kamenných strojovní veľkých zvrtných kolies – vodných motorov, dnes jediných na území bývalého Československa, možno aj v širšom geografickom priestore, sa nám predstavujú dnes ako európsky a svetový unikát priemyselného dedičstva. Majú pôvod v 15. – 16. storočí. O ponuke ich výstavby na Slovensku už z roku 1475 sa zachovali pramenné dokumenty. K týmto unikátom patria aj pozostatky industriálneho vývoja závodov podniku v Starých Horách, v Moštenici, v Tajove a v hutníckom závode v Medenom hámri (založenom v roku 1496) v Banskej Bystrici, kde sa v jeho teritóriu založila najmodernejšia hutnícka technológia koncom 19. storočia – výroba elektrolytickej medi a ďalších kovov. Trvala takmer ešte po celé 20. storočie...

4 Machina magna. Zobrazenie veľkého ťažného a čerpaceho vodou poháňaného stroja so zdvojenými vratnými kolesami o priemere asi 12 m v diele G. Agricola: Dvanásť kníh o kovoch, vydanom v Bazileji v roku 1556. (Dokument o ponuke J. Thurza na výstavbu týchto strojov v stredoslovenskom banskom revíri pochádza z roku 1475.)

5 Plán kamennej strojovne šachty v Kremnici z pol. 18. storočia, výrez. Autor F. A. Mayr. Múzeum mincí a medailí v Kremnici. Jeden z plánov, ktoré dokumentujú ich široké uplatnenie v slovenskom baníctve aj v 17. až 19. storočí.

6 Kamenná strojovňa veľkého vodného stroja na šachte Ludovika v Španej Doline, poháňaného vodným prúdom špaňodolinského banského vodovodu. Stav pred úpravou v 90. rokoch minulého storočia.

7 Plán špaňodolinského banského vodovodu z roku 1764. Autori: F. A. Mayr, A. B. Berth. ŠÚBA B. Štiavnica. Vodná energia jedinečného industriálneho vodovodu, postupne predlžovaného od počiatkov 16. storočia, výsledne dlhého asi 42 km, zabezpečovala primárne ešte aj v 18.–19. storočí pohon 6 strojovní veľkých vodných ťažobných a čerpacích strojov v Španej Doline, na Pieskoch a v Richtárovej, následne 2 veľkých stúp s premyvárnami, 8 malých stúp a kováčstva až do 90. rokov 19. storočia.

8 Plán pôvodného stavu a návrhu úpravy bývalej De Witteho fabriky na výrobu zelenej farby v Španej Doline. Autor P. Grossmann, 1775. ŠÚBA B. Štiavnica. Veľmi drahá banská zelená farba sa tu získavala od stredoveku. O architektúre fabriky sa vo svojom denníku s obdivom vyjadril cisár Leopold II. (J. Vozár: Denník princa Leopolda, Veda SAV, Bratislava)

9 Úpravovňa rúd v Španej Doline (polovica 20. storočia) potvrdzovala historickú banskú činnosť od eneolitu do konca 20. storočia. Totálne zbúraná v roku 2008. Zachoval sa 1 km dlhý tunelový prekop pre banskú železnicu do lokality Piesky a budova transformačnej stanice. Už dnes budova chýba pre potrebu vytvorenia banského múzea v unikátnej lokalite s reálnym potenciálom zápisu dochovaného industriálneho dedičstva na Listinu Svetového kultúrneho dedičstva UNESCO.

10 Medený hámor v Banskej Bystrici založený v roku 1496 v lokalite významnej rafinačnej huty v 15. storočí, pravdepodobne činnej od 2. polovice 14. storočia, ktorú sa dnes považuje za najstaršiu historicky doloženú scedzovaciu hutu na svete! Národná kultúrna pamiatka, od roku 1972, napriek tomu v roku 1997, časť zbúraná!

Ďalšie lokality na Slovensku

11 Veduta najväčšieho uhorského erárneho Železiarskeho podniku v Hronci z roku 1765. Autor: J. I. Arvay. ŠÚBA B. Štiavnica.

12 Ústredná kráľovská uhorská **strieborná huta v Banskej Štiavnici**. Národná kultúrna pamiatka. Stav z roku 1999. Foto autor. Kresba Pilzových pecí z roku 1900.

13 Unikátny pozostatok jedinečnej architektúry **hutníckej haly so železiarskou drevouholnou vysokou pecou pri Podbieli** na Orave z 30. rokov 19. storočia. Predstavuje jediný dokument tohto typu industriálneho diela a zároveň neoceniteľný dokument prelomového technologického vývoja a podnikateľského úsilia. Priestorové hodnoty tejto vysokej pece povýšil režisér J. Jakubisko na symbol nekonečnej tvorivej vynaliezavosti vo filme Tisícročná včela.

Pivovar Stein v Bratislave, založený v roku 1871. Architektúra s kupolou kvasiarne piva z roku 1944.

Foto R. Sekula.



14 Pivovar Stein v Bratislave, založený v roku 1871, zákonom nechránená industriálna pamiatka. Komplex jeho historických sladovní v 80. rokoch minulého storočia transformovali na súbor reštauračných zariadení, ktoré verejnosť prijala veľmi pozitívne. Pivovar Stein v roku 1973 patril k trom najväčším československým pivovarom. Jeho súčasťou je pozoruhodná architektúra s kupolou kvasiarne piva z roku 1944, ktorá svojim nevšedným impozantným tvarom a farebným medeným materiálom obohacovala rôznorodosť siluety obrazu Bratislavy. Po zrušení výroby v roku 2007 sa aj tento jedinečný industriálny architektonický artefakt v súčasnosti v tichosti rozoberá a ničí. Toto dielo možno porovnať s podobným v Dortmunde, ktorý sa má stať v roku 2013 symbolom prezentácie metropoly Vestfálska ako európskeho hlavného mesta kultúry.

15 Vynikajúca funkcionalistická industriálna architektúra s nesmierne širokým potenciálom využitia pre nové funkcie. Halový objekt továrne Kablo v Bratislave (navrhovanej v roku 1985 na kultúrnu pamiatku)

Funkcionalistická architektúra halového objektu továrne Kablo v Bratislave, pravdepodobne dielo rakúskeho architekta Ramlera. Asanovaný objekt.

Foto R. Sekula.



pravdepodobne dielo rakúskeho architekta Ramlera, celý areál totálne asanovaný v roku 2008. V súčasnosti sa areál Továrne na káble s vytvoreným námestím zakladateľa továrne Bondyho vo Viedni reštrukturalizoval na nové účely, vrátane obytných. Ústredná budova, dnes nazvaná Kabelpalais, sa transformovala na kultúrnospoločenské účely.

16 Z veľmi hodnotného historického architektonického súboru mimoriadne významnej **pradiarne nití Danubius v Bratislave**, pochádzajúcej z produkcie viedenského architektonického ateliéru bratov Mayrederovcov z roku 1907–1909, navrhnutej v roku 1985 na vyhlásenie za kultúrnu pamiatku, sa zachoval posledný významný objekt hlavnej výrobnéj budovy. Zatiaľ nemá žiadnu novú náplň. Podobne je veľmi neistý osud celého autentického areálu najstaršej pradiarne nití v Uhorsku, bratislavskej **Cvernovky**, v ktorej práve jej jedinečné a aj najstaršie objekty ostali nechránené zákonom o kultúrnych pamiatkach, pričom aj s tými chránenými tvoria totálnu a úplnú jednotu autentického areálového súboru od jeho založenia dodnes a spolu s Danubiuskou poukazujú na Bratislavu známu vo svojej dobe ako uhorský Manchester! Úplnou náhodou (asi kvôli kríze) nebola zatiaľ zbúraná najstaršia továreň v Bratislave z roku 1853 – **Uhorská kráľovská tabaková továreň**, neskôr slávna Tesla Bratislava, nechránená zákonom ako kultúrna pamiatka, napriek odporúčaniu Mestskej správy pamiatkovej starostlivosti z roku 1985. Výskumy potvrdili jej stavebné časti z 18. storočia. Podobné Tabakové továrne v rakúskych mestách Kremž a Hainburg – všetky majú svoj pôvod v slávnej tabakovej manufaktúre v Seville (1725), dnes slúžia ako galérie, kultúrnospoločenské centrá a vedeckovýskumná archeologická základňa. Ich univerzálne priestorové koncepcie s liatinovými kolonádami, totožnými v Bratislave, typickými pre dobu polovice 19. storočia, sa ukázali pre zvolené funkčné využitie veľmi vhodné. Likvidácie obrovského množstva historických tovární na Slovensku poukazujú na veľkú absenciu pochopenia ich kultúrno-historickej hodnoty a ich výpovede ako dokumentu historického vývoja industriálnej spoločnosti u nás, ale aj na nezodpovednosť za ich ochranu a zachovanie. Postupne sa úplne znehodnocuje ich kultúrny, ale aj neopakovateľný historický hmotný, priestorový a lokalizačný potenciál, navyše veľmi univerzálny pre možnosti ich nového využitia v súvislosti s nárastom spoločenských potrieb a nutnou úspornosťou vynakladaných (aj verejných) prostriedkov.



Musée d'Orsay v Paríži, galéria postimpresionizmu. Úspešná konverzia nevyužitej železničnej stanice zo začiatku 80. rokov minulého storočia.

Príklady funkčnej konverzie industriálnej architektúry v Európe

17 Jeden z najstarších príkladov konverzie významných industriálnych architektúr na civilné funkcie zo 70. rokov minulého storočia. Pôvodný stav železničnej stanice Gare d'Orsay (Nádražie Slavkov) v **Paríži**.

18 Musée d'Orsay v Paríži – galéria postimpresionizmu francúzskej Národnej galérie. V odbornej i v laickej verejnosti úspešná transformácia nevyužitej monumentálnej železničnej stanice vytvorila precedens a vzor pre množstvo ďalších konverzií historických industriálnych architektúr na prezentáciu poznatkov rôznych vedeckých a umeleckých disciplín.

19 Kulturspeicher vo Würzburgu. Budova skladiska obchodného prístavu na Mohane sa stala domovom pre najrôznejšie kultúrne funkcie a relaxáciu obyvateľov. Dominantnou funkciou sa stala galéria výtvarných umení.

20 Priestory relaxácie pre návštevníkov múzea **Zeche Zollverein v Essene** – **Svetové kultúrne dedičstvo (SKD)**, zakomponované priamo do objektu historickej koksárne.

21 Gigantická **kotolňa elektrárne Zeche Zollverein v Essene (SKD)** transformovaná na Nemecké centrum designu. Autorom je svetoznáma architektonická kancelária Foster & Partners.

22 Historický monumentálny **hamburský vodojem** v lokalite Schanzenstern, transformovaný na príťažlivý Hotel Mövenpick, v ktorom sa zhodnocujú všetky zachované historické stavebné vrstvy – kazematy fortifikácie zo začiatku 19. storočia (recepčné a spoločenské priestory), kompletná hmota architektúry veľkého vodojemu z 1. polovice 20. storočia (ubytovacie priestory), zharmonizované súčasnými striedmymi architektonickými formami.

23 Svetoznámi švajčiarski architekti J. Herzog & P. de Meuron, autori slávnych galérií, konvertovaných z industriálnych diel napr. Tate Modern v Londýne, Küppersmühle v Duisburgu, ako aj ústredného olympijského štadióna, známeho ako „Lastovičie hniezdo“ v Pekingu, sú autormi projektu **komplexu Labskej filharmónie v Hamburgu** s tromi koncertnými

sálami a hotelom, ktorý situovali na podnoží bývalého **cisárskeho skladu** (parking). Stáva sa novým symbolom Hamburgu a zároveň súčasťou historického gigantického urbánneho skladového súboru **Speicherstadt**, zapísaného na Listinu **Svetového kultúrneho dedičstva UNESCO**.

Protichodné tendencie u nás

24 Súčasný vstup do kultúrno – spoločenskej budovy areálu Parku kultúry a oddychu (PKO) v Bratislave, ktorá sa po dokončení výstavby výstavniska Medzinárodného dunajského veľtrhu v roku 1948 nazývala Výstavný palác. Po 10 rokoch od vybudovania provizórneho dreveného výstavniska

Svetové kultúrne dedičstvo UNESCO. Kolosálny súbor múzea uhoľnej bane a koksární Zollverein v Essene s estetickou jednotou priemyselných architektur a technických objektov.



v Bratislave v roku 1921 mestské zastupiteľstvo svojim uznesením v roku 1931 určilo pre definitívne medzinárodné výstavisko plochu získanú násypom po výstavbe novej hrádze. V „Projekte úpravy nového dunajského nábrežia v Bratislave“ z roku 1940 sa v detailne vypracovanej koncepcii obsahu veľtržného areálu zdôvodňovalo okrem využitia veľtržných pavilónov, voľných priestranstiev a ďalších prvkov aj viacúčelové využitie areálu, doplneného o **ústrednú budovu s kongresovými a rokovacími sieňami** projektovaného celku, vrátane zábavného parku, s predpokladaným rozvojom o kúpaliská, a rekreačné územie siahajúce až po veslárske kluby. Celok v tejto koncepcii sa plánoval už od roku 1929, ako „ideálny rekreačný a zábavný kút blízko mesta...“, ktorý by tak vytvoril **vstupnú bránu, dôstojne reprezentujúcu hlavné mesto SR.**“

25 Vstupná dvorana Parku kultúry a oddychu v Bratislave, terajší stav. V súčasnosti u nás môžeme sledovať celkom protichodné tendencie vypovedajúce o vzťahu ku svojmu kultúrnemu dedičstvu. Na jednej strane sa pripravuje projekt prezentácie Košíc ako európskeho hlavného mesta kultúry na rok 2013 s ústrednou témou premeny a revitalizácie industriálnych a armádnych zón s cieľom vytvoriť novú kultúrnu štvrť, kultúrne centrum s výstavnými a inými priestormi, so snahou „o podporu umeleckej tvorivosti ako základu kreatívneho priemyslu“. Má sa vytvoriť v areáli, ktorý tomuto konštruktívnemu a tvorivému podujatiu dáva pracovný názov – „Kasárne/KulturPark“. Miestu tak „získajú novú identitu, ktorá prispeje k celkovej zmene identity mesta“. Na druhej strane vytvorený, polstoročie existujúci a funkčný Park kultúry a oddychu v Bratislave sa však od roku 2005 plánuje zbúrať, bez relevantných znalostí dnes označovaný dokonca ako „komunistická barabizňa“.

Ing. arch. Vladimír Husák, CSc. (*1944)

Vyštudoval odbor architektúry a urbanizmu na Stavebnej fakulte Slovenskej vysokej školy technickej v Bratislave. Od roku 1985 sleduje problematiku historického priemyselného dedičstva.

Je členom Slovenskej spoločnosti pre dejiny vied a techniky.

Pôsobí na Fakulte architektúry Slovenskej technickej univerzity v Bratislave.

Mgr. Daniel Hupko

Význam a dedičstvo Pálfiovcov na území Bratislavského samosprávneho kraja

Či už píšeme priezvisko Pálfiovcov v pôvodnom tvare s dvoma ef a ypsilonom alebo v súlade s Pravidlami slovenského pravopisu s jedným ef a mäkkým i, vždy ide o ten istý rod. Pálfiovci patria na Slovensku medzi širokou verejnosťou k najznámejším šľachtickým rodom – s ich menom sa spája nielen zámok v Bojniciach alebo hrad Červený Kameň, ale napr. i Smolenický zámok či kaštieľ v Budmericiach.

Napriek tejto všeobecnej známosti doteraz nejestvuje žiadna monografia, ktorá by sa dejinám rodu venovala. Vzostup rodu datujeme do začiatku 16. storočia – dovtedy pomerne nevýznamný zemiansky rod postavil svoj vzostup na službách a vernosti rodu Habsburgovcov, ktorý po bitke pri Moháči nastúpil na uhorský trón. Pálfiovci lojalitu dynastii zachovávali až do konca monarchie a zo svojho postavenia v priazni Habsburgovcov mnohé vyťažili. Po celé generácia sa členovia rodu pohybovali v tesnej blízkosti panovníka a jeho rodiny. V 17. a 18. storočí dokonca traja členovia rodu dosiahli na najvyšší úrad v krajine. Bol ním úrad uhorského palatína, ktorý bol zástupcom uhorského kráľa počas jeho neprítomnosti v krajine.

Dejiny rodu neboli priamočiare a rod ako celok nebol homogénny. Už v prvej polovici 17. storočia po smrti Mikuláša Pálfiho došlo k prvému veľkému prerozdeleniu majetku medzi jeho troch synov. Majetok sa v rode prerozdeľoval ešte niekoľkokrát. Impulzom bolo vždy úmrtie bezdetného člena rodu, ktorý vo svojich rukách sústredil veľké majetkové komplexy. V polovici 18. storočia prišlo k veľkému rozdeleniu majetku a zároveň sa konštituovali tri línie staršej vetvy rodu Pálfiovcov. Staršia vetva sa rozdelila na tri línie: malackú, stupavskú a červenokamenskú, ktoré získali pomenovanie podľa svojich hlavných sídiel. Mladšia vetva, nazývaná kráľovská (podľa hlavného sídla v zámku v Kráľovej pri Senci) alebo niekedy i pezinská, sa ďalej nerozvetvovala. Následne sa jednotlivé línie a vetvy vyvíjali viac-menej nezávisle. Z tohto komplikovaného genealogického členenia pálfiovského rodu pramení i komplikovanosť skúmania jeho dejín. A to je

asi hlavným dôvodom absencie monografického spracovania rodových dejín.

Pálfiovci patrili v Uhorsku k najbohatším aristokratickým rodom. Rozsiahle majetky vlastnili nielen na západnom Slovensku, ale aj v Rakúsku a v Českom kráľovstve. U nás im patrili dlhšie či kratšie hrady Červený Kameň, Devín, Pajštún, Dobrovodský hrad a Plavecký hrad, kaštiele v Stupave, Malackách, Plaveckom Podhradí, Budmericiach, Suchej nad Parnou, Pezinku, Svätom Jure a Kráľovej pri Senci, paláce v Bratislave, Viedni a Budapešti, zámky v Smoleniciach a Bojniciach. V Rakúsku to boli panstvá Marchegg, Neulengbach, Heidenreichstein a Krumbach, v krajinách Koruny českej panstvá Březnice, Hradiště a Merklín. Začiatkom 20. storočia získali Pálfiovci aj panstvá Slavkov a Uherský Brod.

Pohľad na hrad Červený Kameň, sídlo červenokamskej línie staršej vetvy rodu.



Pálfiovci a Bratislavská stolica

Špecifikom Bratislavskej stolice je, že na jej území mali majetky všetky línie a vetvy rodu Pálfiovcov: panstvo Malacky patrilo malackým Pálfiovcov, Stupavské panstvo vlastnili stupavskí Pálfiovci, panstvo Červený Kameň červenokamenskí Pálfiovci a panstvá Pezinok, Svätý Jur a Kráľová pri Senci patrili mladšej vetve rodu. Na území bratislavského regiónu sa teda stretávali záujmy všetkých členov pálfiovského rodu. Dôvodom bola nielen ich majetková zainteresovanosť na území Bratislavskej stolice, ale i významné postavenie, ktoré stolica v Uhorsku mala. Bratislavská stolica patrila z hľadiska historických väzieb a svojej výhodnej geografickej polohy k významným častiam Uhorska. Nielen blízkosť Viedne a Budapešti ako významných centier monarchie, ale i skutočnosť, že sama Bratislava bola pomerne dlhý čas hlavným mestom Uhorského kráľovstva prispela k tomu, že na území Bratislavskej stolice či priamo v meste Bratislava sa koncentrovali sídla mnohých šľachtických rodov a pôsobili sa v nej mnohé celokrajinské úrady a inštitúcie.



Budmerický kaštieľ z roku 1889, príklad eklektického vidieckeho sídla.

Pre dejiny bratislavského regiónu bola významná osobnosť Mikuláša Pálfiho, ktorý sa v roku 1580 stal hlavným županom Bratislavskej stolice a kapitánom Bratislavského hradu, ku ktorému patrilo i veľké hradné panstvo. Za svoje zásluhy v boji proti Turkom bol kráľom v roku 1599 Mikuláš Pálfi vymenovaný za župana Bratislavskej stolice.

Dedične pre rod Pálfiovcov toto panstvo získal spolu so županským titulom Mikulášov syn Pavol Pálfi. Svojím testamentom zriadil z Bratislavského hradného panstva majetkový seniorát, čím rozhodol, že bude prechádzať vždy na najstaršieho člena rodu spolu s titulom grófa bratislavského. Od tých čias bol vždy vekovo najstarší člen pálfiovského rodu bratislavským grófom a disponoval právom užívať príjmy plynúce z tohto bohatého panstva.

Erb Bratislavskej stolice vs. erb Bratislavského samosprávneho kraja



Ďalšou otázkou, ktorá má v nami sledovanej problematike markantnú pozíciu, je vzájomný vzťah pálfiovského erbu s erbom Bratislavského samosprávneho kraja. Sledovanie súvislosti oboch erbov je základnou otázkou interpretácie novotvaru erbu, ktorým sa dnes heraldicky označuje územie Bratislavského samosprávneho kraja.

Pálfiovský erb tvorí modrý štít so zeleným trojvrším, spoza ktorého vyčnieva zlaté koleso. Z neho vyrastá zlatý jeleň, ktorý je súčasne i klenotom erbu. Prikrývadlá erbu sú zlato – modré. Tematicky je erb Pálfiovcov veľmi blízky erbu uhorského rodu Erdődyovcov. Oba rody, Pálfiovci i Erdődyovci, majú spoločný pôvod v uhorskej rodine Bakocóvcov, z ktorej pochádzajú.

Erb rodu Pálfiovcov ako dedičných a hlavných bratislavských županov sa stal i erbom Bratislavskej stolice. Do erbu sa dostalo ich štítové znamenie, ktoré sa používalo ako identifikačný znak územia stolice.



Táto tradícia sa premietla i do novovytvoreného erbu Bratislavského samosprávneho kraja, ktorý vznikol v roku 2001. Bratislavský samosprávny kraj leží ako jediný zo slovenských vyšších územných celkov iba na území jednej historickej stolice – zaberá centrálnu časť bývalej Bratislavskej stolice. Erb Bratislavského samosprávneho kraja je preto ako erb jediného vyššieho územného celku nečlenený a pozostáva iba z jedného erbového poľa.

Do znaku samosprávneho celku bolo pri tvorbe jeho erbu prevzaté znamenie z erbu historickej Bratislavskej stolice – nie však v pôvodnej podobe zhodnej so štítovým znameníom Pálfiovcov. Na odlíšenie historického a novokonštituovaného erbu bolo zelené trojvršie v znaku Bratislavskej stolice nahradené zlatým zvlneným pruhom, ktorý symbolizuje toky riek Dunaj a Morava, ktoré sú prirodzenými hranicami kraja oddeľujúceho ho od Česka a Rakúska. Druhým základným rozdielom je i skutočnosť, že zbroj jeleňa (teda parožie, kopytá a koleso) je strieborná, v pôvodnom stolíčnom znaku bol jeleň v zhode s pálfiovskou predlohou celý zlatý vrátane zbroje.

Primárne vychádza teda znak Bratislavského samosprávneho kraja z historického znaku Bratislavskej stolice, ktorý je totožný s rodovým znakom Pálfiovcov ako jej dedičných a hlavných županov. Obdobne sa erbové znamenia Bratislavskej stolice využilo i v jednom z polí erbu Trnavského samosprávneho kraja, keďže jeho časť leží na území historickej Bratislavskej stolice.

Dedičstvo Pálfiovcov na území Bratislavského samosprávneho kraja

Územie Bratislavského samosprávneho kraja je s rodom Pálfiovcov nerozlučne späté. Panstvá tohto rodu sú dodnes veľavravným dôkazom jeho mecénskych aktivít na našom území: hrady, zámky, kaštiele, kostoly, kláštorne komplexy, rodové hrobky a v múzeách zachované umelecké predmety svedčia o vkuse a množstve finančných prostriedkov, ktoré jednotliví členovia rodu investovali do umeleckých hodnôt, ktoré ich prežili.

Pamiatok, ktoré sú spojené s rodom Pálfiovcov je na území Bratislavského samosprávneho kraja bezpočet. Iba v samotnom meste Bratislava sa dnes nachádzajú tri palácové stavby, ktoré označujeme ako Pálfiho

palác. Na Ventúrskej ulici stojí rokoková päťkrídlová budova s dvoma nádvoriami, ktorá patrí k najväčším palácovým stavbám dnešnej Bratislavy. V roku 1745 túto budovu kúpil generál Leopold Pálfi, zakladateľ stupavskej línie staršej vetvy rodu Pálfiovcov. Jeho potomkom palác patrilo až do druhej polovice 19. storočia, kedy ho od nich odkúpili Wachtlerovci. Dnes tento palác slúži ako sídlo rakúskeho veľvyslanectva.

Pezinskí Pálfiovci vlastnili od roku 1715 na Panskej ulici stojaci palác s jedenástosovou fasádou, ktorý kúpil palatín Ján Pálfi. V druhej polovici 19. storočia bola budova posledným členom pezinskej vetvy Jánom Františkom Pálfiom neskoroklasicisticky prestavaná a v jeho priestoroch majiteľ sústredil časť svojej zbierky starožitností a výtvarného umenia. V súčasnosti je správcom budovy Galéria mesta Bratislavy, ktoré má v nej svoje výstavné priestory.

Ján František Pálfi nechal na mieste asanovaných zadných krídiel tohto paláca v roku 1885 vybudovať novostavbu – neobarokový palác s fasádou orientovanou na dnešné Hviezdoslavovo námestie, ktorá tiež nesie dodnes označenie Pálfiho palác. Dnes v paláci sídlo Vysoká škola výtvarných umení. Výpočtom bratislavských pamiatok spojených s rodom Pálfiovcov by sme mohli ešte dlho pokračovať: či by sme spomenuli samotný Bratislavský hrad, Kostol sv. Mikuláša v Podhradí alebo rodovú hrobku pod Dómom sv. Martina. S rodom Pálfiovcov je spojený i hrad Devín, ktorý bol v držbe rodu od 17. storočia.

Na území Bratislavského samosprávneho kraja sa nachádza hustá sieť bývalých pálfiovských sídiel, ktoré sú viac-menej rovnomerne rozmiestnené po celom jeho území. Ako už bolo spomenuté, ide o bývalé sídla všetkých vetiev a línií rodu. Na Záhorí je to Malacký kaštieľ ako hlavné sídlo kniežacej malackej línie staršej vetvy rodu, ktorý práve prechádza rekonštrukciou a v ktorého priestoroch je inštalovaná náznaková expozícia šľachtického interiéru, či zámok v Stupave ako sídlo stupavskej línie Pálfiovcov, ktorý dnes slúži ako domov dôchodcov. Hlavným sídlom červeno-kamenskej línie Pálfiovcov bol hrad Červený Kameň, ktorý dnes slúži ako špecializované múzeum bytovej kultúry šľachty od renesancie po secesiu s celoslovenskou pôsobnosťou.

K pálfiovským sídlam patrili i Budmerický kaštieľ, dnes využívaný ako účelové zariadenie Literárneho fondu.

Pezinským Pálfiovcom patrili panstvá Svätý Jur, Pezinok a Kráľová pri Senci s rovnomenným kaštieľmi, ktoré na prelome 19. a 20. storočia patrili k aristokratickým sídlam, v ktorých boli sústredené špičkové starožitnosti a súčasti umeleckého zariadenia s neoceniteľnou hodnotou. Zásľuhu na tom mal ich posledný vlastník, gróf Ján František Pálfi, posledný majiteľ Bojnického zámku, ktorý má ako zberateľ starožitností dodnes svetové re-nomé.

Význam rodu v dejinách regiónu

Význam pálfiovského rodu v dejinách bratislavského regiónu je nepopierateľný a jednoznačne viditeľný dodnes. Odhliadnuc od umeleckých a architektonických kvalít jednotlivých sídiel rodu, ktoré sa zachovali do



Malacký kaštieľ, sídlo malackej línie staršej vetvy rodu.

dnešných dní a dodnes prekvapujú svojou prepracovanosťou a umom ich staviteľov, sa ako najvýznamnejší vklad rodu Pálfiovcov do histórie regiónu Bratislavského samosprávneho kraja javí kultivácia územia, na ktorom sa ich majetky rozkladali. Pálfiovské sídla obklopovali udržiavané parky, ktoré sú v mnohých prípadoch aspoň v hrubých rysoch badateľné dodnes. Kultúrna krajina, ktorá sa okolo sídiel Pálfiovcov rozprestierala, je svedectvom záujmu rodu o územie, ktoré mu patrilo. Nehovoriac už napr. o patronátnom práve, ktoré sa realizovalo starostlivosťou o kostoly a školy na ich panstvách.

Rod Pálfiovcov z Erdődu vo vzťahu k územiu dnešného Bratislavského samosprávneho kraja je rodom so stáročnou históriou, ktorý počas svojho pôsobenia na území bratislavského regiónu vytvoril mnoho umelecky a historicky hodnotných stavieb, ktorých historická jedinečnosť je výborným predpokladom ich zachovania pre ďalšie generácie ako jedinečného dokladu doby, ktorá, hoci je dávno minulou, má dodnes čo povedať.

Daniel Hupko (*1984)

Vyštudoval učiteľstvo všeobecnovzdelávacích predmetov v špecializácii dejepis - slovenský jazyk a literatúra na Filozofickej fakulte Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. V súčasnosti je externým doktorandom Historického ústavu SAV v Bratislave, pracuje ako kurátor v Slovenskom národnom múzeu – Múzeu Červený Kameň v Častej. Venuje sa dejinám rodu Pálfiovcov s dôrazom na červenokamenskú líniu staršej vetvy rodu a každodennosti uhorskej šľachty.

PhDr. Radoslav Ragač, PhD., Slovenský národný archív

František Štefan I. Lotrinský ako tvorca kultúrnej barokovej krajiny Holíčsko-Šaštínskeho panstva

I keď sa to na prvý pohľad možno nezdá, sme v srdci jedného zo zaniknutých industriálnych areálov, ktorý, žiaľ, pozná len málokto. Potok, ktorý preteká údolím, poháňal pálfiovskú papiereň, ležiacu približne na území, kde sa v súčasnosti nachádzame. Bližšie k hlavnej komunikácii sa nachádza obec Píla, kde v minulosti taktiež pracovalo niekoľko vodných píl a ďalších technických zariadení. Istý čas tu v 17. storočí dokonca prebiehala aj banská činnosť. Čiže tak trochu paradoxne ste v súčasnosti uprostred lesov a zároveň v historickom industriálnom areáli.

Ja budem hovoriť o inom príklade, ktorým sú cisársko-kráľovské panstvá – Holíč a Šaštín ležiace na Záhorí. Panstvo Šaštín zasahovalo aj na územie bývalej Bratislavskej stolice. Treba povedať, že do prvej tretiny 18. storočia boli Holíč so Šaštínom bežnými sídlami vyššej šľachty, patrili grófskemu rodu Czoborovcov, a až príchod Františka Štefana I. Lotrinského dodal tomuto zabudnutému kraju na pomedzí Uhorska, Čiech a Rakúska mnohé nové ekonomické, sociálne a kultúrne impulzy, z ktorých región môže ťažiť až do súčasnosti. František Štefan I. Lotrinský pochádzal zo starobylého rodu lotrinských vojvodov a narodil sa vo francúzskom Lunéville. Detstvo prežil na lotrinskom vojvodskom dvore, vychovávaný bol na cisárskom dvore vo Viedni a neskôr stal manželom Márie Terézie.¹

Prednáška je výstupom z rozsiahleho archívno-historického výskumu vo fondoch cisárskych panstiev Holíč a Šaštín a Riaditeľstva cisárskych súkromných majetkov a Učtárne riaditeľstva, ktoré sú uložené Slovenskom národnom archíve v Bratislave.² Na základe viacerých podnetov z pa-

1 V 30. rokoch 18. storočia bolo Lotrinské vojvodstvo anektované Francúzskom, ktoré tam dosadilo svojho vojvodu a František Štefan I. Lotrinský sa v podstate stal bezdomovcom.

2 Archívne fondy Cisárske panstvo Šaštín a Učtáreň riaditeľstva sú inventarizované, fond Riaditeľstva cisárskych súkromných majetkov je usporiadaný, fondy sú bádateľsky prístupné.

miatkárskeho prostredia, vzájomných odborných diskusií a na popud Regionálnej rozvojovej agentúry v Skalici a Pamiatkového úradu v Bratislave vznikla dnes predstavovaná publikácia, ktorá sa volá Zlatý vek cisárskej rezidencie v Holíči v období Františka Štefana I. Lotrinského.³ Publikácia zhŕňa toto lotrinské dedičstvo prvýkrát do ucelenejšieho celku, nakoľko sa nám podarilo nájsť niekoľko desiatok originálnych plánov takmer celej rezidencie pochádzajúcich zo 60. rokov 18. storočia a vieme teda pomerne presne určiť, ako vznikala v 18. storočí v celoeurópskom kontexte významná cisárska baroková rezidencia. Prezentovaná knižná publikácia prepája v sebe preto viacero funkcií. Má pomôcť pamiatkárom, umenovedcom a historikom, zároveň však bola spracovaná takým spôsobom a striktne napísaná takým štýlom a jazykom, aby bola pochopiteľná aj pre obyvateľov mikroregiónu, ktorí nemajú historické vzdelanie a bola použiteľná aj ako učebná pomôcka na školách. Na Slovensku to nie je typický koncept. My archivári a tiež historici radi produkujeť objemné bachanty, ktoré neotvorí takmer nikto okrem nás. Účelom publikácie bol presný opak. Napísať niečo iné, nové a pútavým spôsobom, čo aj bežných ľudí pritiahne ku kultúrnemu dedičstvu, ktoré majú rovno pod nosom, ale nepoznajú ho a nevnímajú jeho kvality. Išlo teda aj o snahu odstrániť bariéry a nahradiť jazykový babylon nezrozumiteľný pre ostatných nezasvätených, otvoriť pomyslené dvere a ukázať, že dejiny nemusia byť hrozné a boliace už pri tom prvom letmom dotyku.

Už môj predrečník spomínal nemecký termín Gesamtkunstwerk, označujúci mnohovrstevné pôsobiace komplexné dielo. Baroková rezidencia bola zvyčajne súborom stavebných objektov, ktoré plynulo prechádzali cez udržiavanú parkovú krajinu do kultúrnej krajiny. Čiže v súčasnosti, ak chápeme stavebnú pamiatku z tohto obdobia izolovane a bez znalosti pôvodného kontextu, tak ju oddeľujeme od toho, čo ju kedysi prirodzene prepájalo so spomínanou kultúrnou krajinou. Boli to ďalšie bočné a hospodárske budovy, ďalšie stavebne oddelené objekty, rôzne, často veľmi okázalé, parkové úpravy a vodné plochy, ktorými rezidencia postupne prechádzala do udržiavanej kultúrnej krajiny. Holíčska rezidencia slúžila

3 RAGAČ, Radoslav a kol.: Zlatý vek cisárskej rezidencie v Holíči v období Františka Štefana I. Lotrinského. Skalica: Regionálna rozvojová agentúra Skalica, 2010; prílohou publikácie je DVD s ďalšími plánmi.

aj na pobyty cisárskeho páru. Bol to stavebný komplex niekoľkých desiatok budov, ktoré v období 30. až 60. rokov 18. storočia postupne vznikli v Holíči. Nebol to len areál zámku v Holíči, ale aj naň prostredníctvom alejí napojený žrebčín v Kopčanoch s tzv. kačenárňou, kde holandskí odborníci vybudovali špecializované zariadenie s umelou vodnou plochou slúžiacou na odchyt vodného vtáctva. V súbore spomínaných približne 36 až 40 budov, ktoré v tomto období vznikli v Holíči, boli aj areály majolikovej manufaktúry a kapucínskeho kláštora, dvojce kasárne cisárskej gardy a ďalšie rozsiahle hospodárske a administratívne budovy. Číže aj holičsku barokovú rezidenciu je potrebné chápať ako komplexné dielo. Nebol to jeden objekt, ale viacero logicky prepojených súčastí, ktorých cieľom bolo, aby tento celok bol aj trvalo udržateľný a mal aj nejaké hospodárske racio. V tomto prípade je hospodársky aspekt aj sám veľmi zaujímavý, keďže František Štefan Lotrinský tieto panstvá kúpil ako značne zanedbané a za tri desaťročia z nich vytvoril tzv. ukážkové majetky, (nem: Mustergüter) a v ďalšom období slúžili ako didaktický materiál – návod, ako sa dá efektívne hospodáriť pri použití moderných postupov.

Napríklad v oblasti tradičnej rastlinnej výroby, prišlo k jej veľkej intenzifikácii, čo uvoľnilo pracovné sily, ktoré mohli byť nasadené do vznikajúcich manufaktúr. Ako sa prišlo k tejto nebývalej intenzifikácii? Bolo to napríklad stavbou nových skladových kapacít – veľkoobjemovej sýpk⁴, nových konštrukčne unikátnych mlynov (až 10-kolesových) na rieke Morave a snahou finalizovať rastlinnú produkciu na panstve, tak aby sa zvyšoval zisk. Dorobené poľnohospodárske produkty, ale zároveň aj živočíšna výroba sa finalizovala na panstve. Potom sa finálne produkty expedovali po obnovennej cestnej sieti, ale aj loďami prostredníctvom vodného toku, ktorý bol regulovaný, upravovaný, tok rieky Moravy sa dopravovali ďalej smerom k Dunaju. Aj v obilninárskej výrobe, ktorá bola tradičná, sa zapájali nové prvky. Začali sa pestovať nielen nové plodiny, ale napríklad úplne unikátne sa už v 60. rokoch 18. storočia využili aj mláťačky poháňané konskou silou. Tie sú unikátom aj v stredoeurópskom priestore, keďže formálne, ak si kliknete na nejakú internetovú encyklopédiu, zistíte, že vznik mláťačky sa spája s Veľkou Britániou na konci 18. storočia. Tento vynález bol taký vý-

4 O kvalite stavby svedčí to, že je funkčná dodnes. Je paralelou zbúranej tereziánskej tzv. Krajinskej sýpky, ktorá do 19. storočia stála v Bratislave približne na mieste dnešnej Reduty.

znamný, že odštartoval tzv. poľnohospodársku revolúciu. Aj toto boli prvky, ktoré uvoľňovali pracovné sily a rezidencia mohla rásť o čosi rýchlejšie. Intenzifikácia výroby, spolu so zefektívňovaním väzieb plus nové postupy a otvorenosť rôznym novinkám. Prichádzajú napríklad francúzski vinohradníci⁵, záhradníci, pikér, ktorý sa staral o svorku cisárskych loveckých psov, ale v Holíči sa natrvalo usadil aj klobučník pôvodom z Francúzska. Istý čas bol dokonca v rukách francúzskeho nájomcu aj jeden z holičských hostincov. Remeselníci pochádzajúci z Lotrinska organizovali na panstve aj tehliarsku výrobu, ktorá bola potrebná pre rast rezidencie, stretávame ich medzi kamenármi. Z cudziny, napríklad z Rakúska, prichádzajú aj konštruktéri mlynov a lodí.

Ďalším aspektom bolo snaha maximálne využiť prírodné zdroje, ktoré cisárske panstvá ponúkali. Intenzívne bol využívaný lesohospodársky fond, napríklad vznikali prvé lesohospodárske plány v celom Uhorsku. Sú to úpravy výsadby a želanej vekovej a druhej skladby lesov. O túto sa starali na panstvách tzv. lesné úrady. Vznikla aj sieť poľesí s barokovými horárňami. V rámci tvorby kultúrnej krajiny sa veľká starostlivosť venovala napríklad výstavbe vetrolamov, rôznych remízok, kde boli presne určené typy drevín, ktoré sa používali, rovnako ako pri výzdobe parkov. Zároveň v Holíči pôsobili francúzski alebo lotrinskí záhradníci, ktorí sa starali o zámocký park.

Čo sa týka živočíšnej výroby, nové netradičné druhy zvierat sa chovali nielen z nejakého dekoračného hľadiska, ale malo to aj hospodársky význam. Ide napríklad o viaceré bažantnice – veľkochov bažantov⁶, chytajú sa divé kačice, bol založený chov bobrov⁷, intenzifikuje sa napríklad využitie rybníkov. Vznikajú rybníky, kde sa produkoval rybí plôdik, teda malé rybičky. Boli vybudované aj osobitné nádrže pre chov rakov. Toto všetko

5 Ide hlavne o oblasť južnej Moravy, napríklad Velké Pavlovice. Francúzski osadníci sa tam usadili pred rokom 1789.

6 Chov bažantov na panstve Holíč mal starší, ešte czoborovský, základ. Symetricky skonštruované bažantnice boli postavené v zámockom parku.

7 Bobrie nádrže sa nachádzali v areáli parku Holíčskeho zámku. Predpokladáme, že poskytovali aj estetický zážitok. Podotýkame, že bobor ako vodný živočích, bol považovaný za pôstne jedlo a preto bol v tomto období vyhľadávaný napríklad v období pôstnych dní.

slúžilo nielen pre chod rezidencie a zásobovanie cisárskeho páru, ale zároveň bolo aj zdrojom finančných príjmov, prebytky sa totiž predávali. Ďalším aspektom bolo maximálne využitie všetkých dostupných prírodných zdrojov, napríklad zdroje hlíny sa využívali na výrobu tehál, intenzívne sa zakladali kameňolomy. Voda sa stopercentne využívala ako dopravná tepna, poháňala strojné zariadenia a zároveň vodné plochy okolo zámku tvorili aj súčasť parkových úprav. Na vhodných návršiach boli postavené veterné mlyny. Okolo Holíčskeho zámku boli chovné rybníky pre bobry, boli tam chovné rybníky pre ryby a vlastne vznikala naozaj kultúrna krajina, kde bolo prepojené pôsobenie vody, čiže vodné nádrže, kanály, zároveň upravované lesy, ktoré si nevyžadovali len hospodársky rast, ale mali aj estetickú a krajinotvornú funkciu spojenú s rôznou drobnou architektúrou, ktorá bola do toho vsádzaná.

Takáto bola baroková kultúrna krajina v okolí holičskej rezidencie, obsahujúca širokú paletu prvkov od drobnej sakrálnej architektúry až po hospodárske objekty. Šperkom určite bola už spomínaná, blízko Kopčian ležiaca tzv. kačenáreň. To bolo tiež vlastne v našich podmienkach niečo unikátne. V 50. rokoch 18. storočia František Štefan Lotrinský pozval na panstvo holandských odborníkov, ktorí tu rozvinuli špecifické systémy (tradičné trebárs vo Frízsku, ale aj v Nemecku) chytania divých kačíc. Vytvorili umelú vodnú plochu, kam divé kačice prostredníctvom návnad privábili a potom ich pomocou pascí odchyťovali, ďalej chovali, prípadne predávali, alebo používali v kuchyni. Návnadami boli kačice vystrúhané z dreva a potom pomalované. Aj toto boli ďalšie zaujímavé, moderné, ne-tradičné technológie, výrobné postupy.

Ďalej, čo by sa nám možno zdalo úplne absurdné, už v tomto období sa veľmi ekonomicky pracovalo aj s pracovnou silou. Produkcia tehelní a kameňolomov bola nastavená napríklad tak, aby sa stavebný materiál napríklad do roka nachystal pre nejakú stavebnú kampaň v období, keď cisárska rodina odišla z Holíča, lebo zvyčajne tam trávila skôr letné dni, keď zámok ponúkal rôzne radovánky. Bolo tam napríklad divadlo, kde sa hrali komediálne predstavenia. Máme doklady o tom, že v Holíči vystupovala napríklad španielska detská škola, bývali tam bály, ale tiež bažantnice v parku, dalo sa tam jazdiť, boli tam stajne s ušľachtilými koňmi, dalo sa rybáriť a poľovať. V plánoch rozvoja rezidencie bolo aj to, že tam mala vzniknúť

sala terrena v zámočkom parku⁸ slúžiaca na osvieženie v lete, aby zámok spĺňal požiadavky na štandard. Pre uspokojenie iných potrieb dal napríklad František Štefan Lotrinský za štátne prostriedky postaviť aj miesto, kde sa pravdepodobne stretával s jednou zo svojich milieniek. Čiže možné kultúrne vyžitie bolo veľmi rôznorodé. Okrem toho, samozrejme, pre duchovné potreby panovníckeho páru, vznikol v Holíči kapucínsky kláštor. To vyššie spomínané intímne miestečko bolo blízko neho. Zimy tam boli trošku pustejšie, takže počas zimných mesiacov prebiehali stavebné kampane.

Tu vidíme, ako vyzerala rezidencia v čase svojej maximálnej slávy – trojzubec alejí vľavo, to je smer Kopčany. Tu je park s bažantnicami, v strede bola plánovaná veľká fontána so súsoším Tritóna, ktorá už nebola realizovaná pre smrť Františka Štefana I. Lotrinského. Vidíte taktiež elegantné obdĺžnikové vodné plochy vedľa zámku, to sú tie dva rybníky, čo som spomínal, parková výzdoba vpredu s vysokými stromami. A to všetko predtým, čo vidíte vpredu, križenie dvoch ulíc, to je nový Holíč, ktorý bol vybudovaný tak, že bolo asanované celé centrum mestečka, a na tejto hlavnej osi vznikol kapucínsky kláštor, oproti nemu cez cestu areál majoliky a cez križovátku sa nachádzali dve hospodárske budovy, ktoré patrili k zámku. Celá zástavba týchto dvoch ulíc vznikla asanovaním starého centra mestečka, z ktorého zostal zachovaný len areál farského kostola. Čiže vymodelovaná bola celá nová baroková rezidencia v typickej cisárskej sivo-bielej farebnosti. Ide o obdobie 30. až pokročilých 50. rokov 18. storočia. Takmer celé pôvodné mestečko padlo za obeť demoláciám a bola vytvorená nová urbanistická štruktúra, ktorá lepšie odrážala potreby cisárskeho dvora so všetkými pozitívami aj negatívami. Napríklad oproti majolike (zo zadnej strany bloku) vzniklo židovské geto. Židovská štvrť bola totiž taktiež asanovaná a tam a tiež pri zámku vznikli nové priestory pre Židovskú náboženskú obec – synagóga, škola, dom richtára, mikve atď. a spomínané desiatky budov, vrátane kasární, ubytovacích, stravovacích zariadení, dva hostince a štyri školy, ktoré tu v tomto období pôsobili. To je príklad cisárskej rezidencie v praxi, ktorá je zapojená do tej kultúrnej krajiny, ktorá začína vlastne v tom ľavom kvadrante mapy. Všetko čo je ze-

8 Stavba nebola sa najväčšou pravdepodobnosťou realizovaná. Iná sala bola realizovaná v rámci zámočkej stavby.

lenej farby, je už vlastne kultúrna krajina poprepájaná kanálmi, alejami, vetrolammi a drobnou architektúrou. Bez pochopenia tohto je obnova, ak sa areál dá čo len trochu obnoviť, len polovičatá, lebo pamiatka bola vždy v istom kontexte. Na to treba pri obnove vždy dávať veľký pozor, aby boli pochopené aj prirodzené vnútorné vzťahy, v ktorých konkrétna architektúra fungovala. Treba povedať, že tento problém v chápaní rezidenčných stavieb kriticky poznačil aj Holíč. Pamiatkári sa dlho venovali len budove Holíčskeho zámku. Ich úspechy pri obnove sú také všelijaké (bastióny sa za asistencie kamier rozpadávajú), ale objekt je aspoň pod strechou. Ale tých ďalších niekoľko desiatok objektov, okrem niekoľkých výnimiek, unikalo ich pozornosti. Až teraz, v súčasnosti, môžeme povedať, že konečne sa začali hlbšie zaujímať aj o ne.

Ešte raz by som sa rád vrátil k efektívite a organizácii stavebných prác. Napríklad v 30. rokoch 18. storočia, keď sa v Holíči začali vyššie spomínané demolácie, sa kládol dôraz na to, aby bol recyklovaný stavebný materiál⁹, aby boli pri výstavbe znovu využité použiteľné časti stavebných konštrukcií. Veľmi efektívne sa tým tlačilo na znižovanie nákladov. Panstvo väčšinu činností vykonávalo externe, v podstate verejným obstarávaním, výberovými konaniami, a vyhrávali, dá sa povedať, pomerne veľmi rozumné ceny, aj pri porovnaní s tým, čo sa realizovalo inde. Zároveň sa vytvárali konzorciá rôznych typov remeselníkov, ktorí konkrétny objekt postavili na kľúč. Čiže prišiel tam murár, tesár, sklenári, stolári a tesári, kamenár. A čo s tými objektmi potom robilo panstvo? Väčšinu z nich prenajímali a tak prinášali pravidelný príjem. Dávali ich do árendy, najímali sa napríklad panské remeselnícke dielne. Napríklad celú polovicu objektov novopostavenej ulice pri zámku tvorili typizované remeselnícke dielne, ktoré boli na prenájom. Už vlastne v 18. storočí tu máme typizovanú architektúru. Pre jednotlivé sociálne skupiny bol definovaný bytový štandard, napríklad, že pre bežného poddaného stačí dvojpriestorový domček s otvorenou kuchyňou atď., vyšší úradník mal nárok minimálne o miestnosť navyše, atď. V tomto období v Holíči pravdepodobne vznikla aj jedna z úplne prvých verejných toaliet v Uhorsku. Častým zámerom panstva bolo postaviť objekt vo vlastnej réžii, ak sa dalo, využiť pracovné sily a stavebné materiály, ktoré boli k dispozícii, a potom objekt prenajímať - inkasovať nájomné. Ak to nebo-

9 Išlo napríklad o stavebné drevo.

lo možné, tak sa najímali remeselníci. Na panstve niekoľko rokov pobýval cisársky geometer Royer a pôsobili tu postupne viacerí stavební majstri, napríklad Adam Karner, ktorý postavil väčšinu budov zámockého areálu.¹⁰ Zároveň, a to sa taktiež intenzívne dotýka aj kultúrnych a umeleckých dejín, sa v Holíči usadil viedenský maliar a divadelný dekoratér Franz Šebastián Finbacher, stretávame sa tu s dielami dvorského maliara francúzskeho pôvodu Chamanta. Mestečko Holíč bolo v tomto období kultúrne veľmi živé, fungovali tu napríklad štyri školy¹¹, pôsobila tu rôznorodá inteligencia, duchovní, mnísi, cisárski úradníci a vojaci. Toto vtlačilo Holíču kultúrnu pečať, ktorej sa už do súčasnosti v dobrom slova zmysle nezbavil.

PhDr. Radoslav Ragač, PhD. (*1975)

Vyštudoval odbor archívniectvo – história na Filozofickej fakulte UK v Bratislave. Pôsobil v Štátnom archíve v Bratislave, neskôr v Archíve Ústavu pamäti národa. Ako aktívny člen redakčnej rady Pamäti národa sa venoval aj obdobiu normalizácie a zväzkom ŠtB. Od júna 2008 pôsobí ako riaditeľ Slovenského národného archívu. Oblasťou jeho vedeckého záujmu popri heraldike a sfragistike sú dejiny stredoveku, architektúra a umenia.

10 V neskoršom období sa vrátil do Rakúska, kde taktiež pracoval aj pre Máriu Teréziu.

11 Išlo o farskú a židovskú školu a dve panské školy, s nemeckým a lotrinským učiteľom.

Mgr. Barbora Lukáčová

Finančné možnosti podpory projektov ochrany a rozvoja kultúrneho dedičstva

Vážené dámy, vážený páni,

Úlohou mojej prezentácie je Vám priblížiť finančné možnosti podpory projektov ochrany a rozvoja kultúrneho dedičstva.

Napriek obmedzeniam čerpania finančných prostriedkov zo zdrojov Európskej únie pre územie regiónu Bratislavského kraja stále existuje priestor pre žiadateľov predovšetkým z verejného sektora, kde je možné prefinancovať plánované aktivity v oblasti kultúry.

1. Program cezhraničnej spolupráce Slovenská republika – Rakúsko 2007–2013

Riadiacim orgánom programu je Oddelenie č. 27 mesta Viedeň, miestom prvostupňovej kontroly pre slovenských žiadateľov je Ministerstvo pôdohospodárstva, životného prostredia a regionálneho rozvoja Slovenskej republiky, kontaktným miestom pre žiadateľov, ktorých sídlo je na území Bratislavského kraja je Bratislavský samosprávny kraj, Odbor stratégie a riadenia projektov (Mgr. Lea Karakolevova).

Všetky aktuálne informácie sú pre potencionálnych žiadateľov zverejnené na www.sk-at.eu

Oblasť kultúry je zahrnutá v Priorite 1 „Znalostný región a ekonomická konkurencia“, v Opatrení 1, 2 „Kultúrna spolupráca a spolupráca v cestovnom ruchu“.

Tak, ako názov programu hovorí, jeho základným princípom je cezhraničná spolupráca, preto aj základnou podmienkou každého projektu je mať relevantného, finančne podieľajúceho sa cezhraničného partnera a aktivity a výstupy projektu musia mať cezhraničný dopad.

Pre lepšiu názornosť som si pripravila realizovaný projekt, ktorý možno považovať za vzorový v oblasti cezhraničnej spolupráce v rámci ochrany kultúrneho dedičstva.

Projekt PALTOUR – cieľom projektu bolo, prostredníctvom spoločnej pálfyovskej histórie projektových partnerov mesto Malacky a mesto Merchegg, rozvíjať turizmus na území Dolného Záhoria a Dolného Rakúska. Mesto

Malacky, ako vlastník renesančného kaštieľa, dokázalo vďaka aktivitám projektu plne rekonštruovať jeden trakt objektu, v ktorom je umiestnená informačná kancelária i pamätná izba rodu Pálffyovcov. Predmetná investícia do areálu kaštieľa nebola ojedinelá, mesto Malacky získalo finančné prostriedky zo zdrojov EÚ v predchádzanom programovom období 2004 až 2006 na komplexnú revitalizáciu anglického parku kaštieľa.

2. Program cezhraničnej spolupráce

Maďarská republika – Slovenská republika 2007–2013

Predstavuje pre žiadateľov z verejnej správy a mimovládne organizácie v maďarsko-slovenskom pohraničí priestor na realizáciu spoločných projektov v oblasti kultúry, aktuálne informácie ohľadne pripravovaných výziev nájdú uchádzači o podporu na www.husk-cbc.eu.

3. Program kultúry 2007–2013

Je komunitárnym programom priamo riadeným Európskou komisiou, určeným pre všetky neaudiovizuálne kultúrne odvetvia a pre všetky kultúrne subjekty. Zatiaľ čo finančné riadenie predchádzajúcich programov požadovala zo strany žiadateľa len 5 % spolufinancovanie a minimálne jedného cezhraničného partnera, podmienkou podpory projektového zámeru je 50 % spoluúčasť a minimálne 3 partnerov z 3 rôznych krajín v prípade kooperačných projektov a až 6 partnerov v prípade viacročných projektov.

4. Grantový systém Ministerstva kultúry Slovenskej republiky

Je dotačný systém podpory naviazaný na prostriedky alokované v rozpočte Ministerstva kultúry na príslušný kalendárny rok. Grantový program „Obnovme si svoj dom“ poskytuje financie na obnovu a záchranu kultúrnych pamiatok vo vlastníctve verejnej správy, súkromnej sféry či fyzickej osoby za podmienky, že objekt je evidovaný v zozname kultúrnych pamiatok a žiadateľ sa bude spolupodieľať na financovaní projektu 5 % z celkových výdavkov.

Ďakujem za pozornosť.

Mgr. Barbora Lukáčová

Riaditeľka Odboru stratégie a riadenia projektov

Úrad Bratislavského samosprávneho kraja

Ing. arch. Erika Horanská, AINova, odborný konzultant

Príspevok AINovy k rozvoju kultúrneho dedičstva malokarpatského regiónu

AINova je mimovládna nezisková organizácia, založená v roku 1996, ktorá od roku 1997 sídli vo Svätom Jure. Organizácia poskytuje vzdelávanie, konzultačné služby a zúčastňuje sa výskumných projektov v širokej spolupráci s domácimi aj zahraničnými partnermi. Aktuálne témy, ktorým sa AINova venuje sú:

1. budovanie občianskej spoločnosti a posilňovanie európskej integrácie;
2. skvalitňovanie komunikačných zručností a výučba cudzích jazykov;
3. veľkou témou AINovy od začiatku vzniku je ochrana a rozvoj prírodného a kultúrneho dedičstva.

Kvalita prostredia, miestny ekonomický a sociálny rozvoj, založený na zdedených hodnotách, strategické plánovanie rozvoja so spoluúčasťou dôležitých aktérov a dotknutých subjektov, sú kľúčové princípy, o ktoré sa projekty AINovy v oblasti miestneho rozvoja opierajú.

AINova spolupracuje s mestom Svätý Jur, hmatateľným výsledkom spolupráce je otvorenie Informačného centra v roku 2005. Infocentrum popri základnej funkcii poskytovania informácií pre návštevníkov mesta

Informačné centrum vo Svätom Jure.



realizuje aktivity, ktoré majú za cieľ budovať pozitívny vzťah obyvateľov a návštevníkov k mestu Svätý Jur a k malokarpatskému regiónu.

Dlhoročné pôsobenie AINovy v historicky a prírodne atraktívnom prostredí malokarpatského regiónu sformovalo projekt **„Partneri pre dedičstvo“**. Široke spektrálny projekt má hlavnú ambíciu zvýšiť záujem verejnosti o kultúrne a prírodné dedičstvo malokarpatského regiónu a prispieť k zlepšeniu využitia jeho potenciálu pre obyvateľov, návštevníkov, ale aj širší región.

Príspevok prednesený na konferencii sumarizoval výsledky prebiehajúcej kampane, realizovanej najmä vďaka podpore Rakúskeho kultúrneho fóra Bratislava, Prvej stavebnej sporiteľne a.s, Nadácie Tatra banky a mnohých ďalších finančných darcov a iných podporovateľov. Kampaň je zložená z viacerých častí:

□ putovná výstava **„Spoločné dedičstvo“** – fotografické postrehy rakúskej architektky Evy Hody, pripomínajúce spoločné hodnoty historického stavebného fondu a kultúrnej krajiny v cezhraničnom regióne Slovensko – Rakúsko – Maďarsko (2007). Putovnú výstavu a zámer autorky dobre vystihuje text z úvodného panelu výstavy:

„...krajina v oblasti stredného toku Dunaja je daná prírodnými podmienkami a stáročiami formovaná ľudskými aktivitami. Podnebie, konfigurácia terénu, geologické a pôdne podmienky sú vhodné pre pestovanie vlniča, obilnín, zeleniny a ovocia. Krajina, staré vidiecke osídlenia so svojim špecifickým funkčným a urbanistickým usporiadaním, poskytujú rozmanitosť, zodpovedajúcu ich pôvodu a sociálnemu, historickému a kultúrnemu zázemiu tvorcov. Transformácia kultúrnej krajiny neprebíhala všade a naraz. Hodnoty a kvality kultúrnej krajiny s jej osídleniami a stavbami sú čiastočne stále viditeľné a dosvedčujú našu spoločnú minulosť. Pozerať sa na všetky kultúrne znaky krajiny, vidieť ich také aké sú a učiť sa z nich je prvý, avšak najdôležitejší krok k ochrane kultúrneho dedičstva, oživeniu a obnove vidieckeho prostredia oblasti stredného Dunaja.“

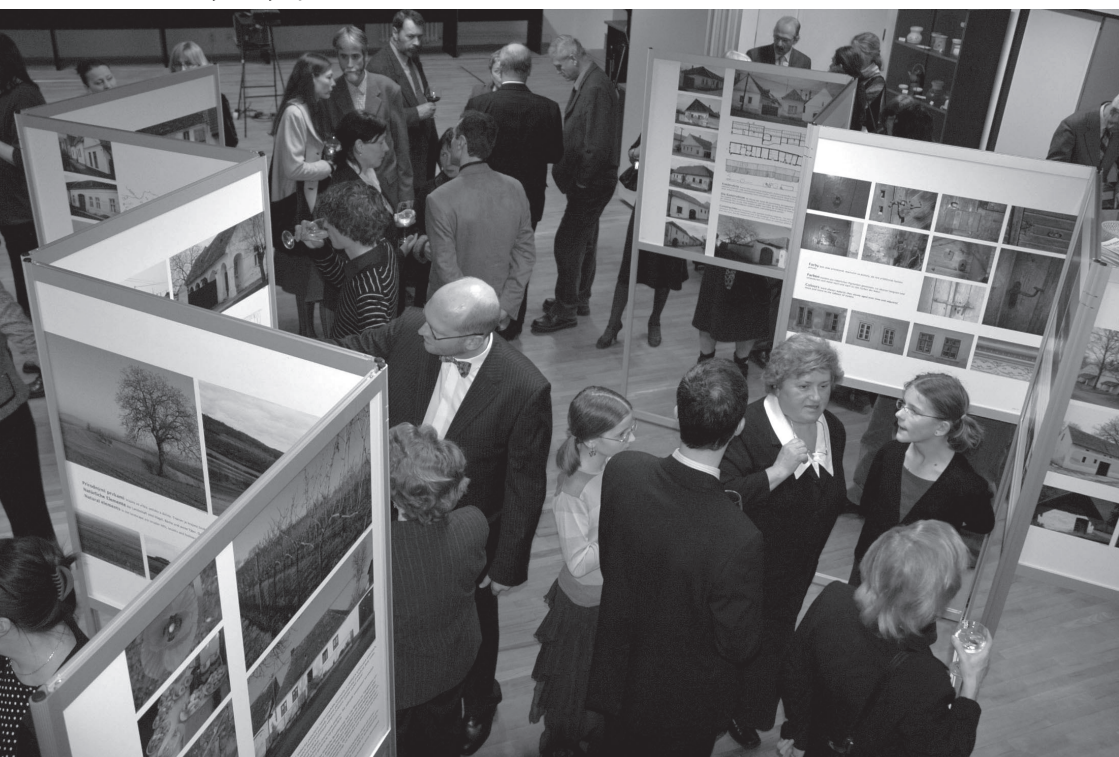
□ krátkometrážny dokumentárny film **„Budúcnosť minulosti“** – prvý diel z pripravovanej „malokarpatskej trilógie“, zameraný na historické vi-

nohradnícke mesto Svätý Jur (2009). Charakteristika filmu slovami filmového kritika:

„...autori nemali ľahkú úlohu, na malom časovom priestore ukázať jedinečnosť a krásu mesta, poodhaliť pred divákom meandre jeho dejín cez prizmu súčasníka. Nevtieravý komentár z úst známej herečky Tány Pauhofovej, spolu s klasickým vizuálnym stvárnením (kameraman Ivan Finta), ktorému nechýba elegancia a zmysel pre detail, vťahuje diváka do putovania mestom. Historické fakty sú podávané tak, aby im rozumel každý, kto má záujem dozvedieť sa niečo viac, ako je napísané v turistických sprievodcoch. Vlado Fišer, ako režisér a autor scenára v koexistencii s odbornou spoluprácou Branislava Chovana, nás vovádza do Svätého Jura akoby zadnými dvierkami – ukazuje nám krásu dávnej každodennosti, jej inšpiráciu pre dnešok.“

Film bol verejne prezentovaný v Infocentre vo Svätom Jure pri viacerých, s projektom súvisiacich podujatiach. Kompletná trilógia bude poskytnutá na odvysielanie verejno-právnej televízií.

Otvorenie vystavy Spoločné dedičstvo.



□ **„Ocenenie za príkladnú obnovu 2010, 2011,...“** – z pravidiel súťaže, ktorej zmyslom je zviditeľniť vhodne obnovené historické budovy na území malokarpatského regiónu:

„...objekty nominované na ocenenie za príkladnú obnovu resp. údržbu budú hodnotené na základe nasledovných kritérií: miera zachovania autenticity a integrity objektu; harmonické pôsobenie obnovy, adaptácie objektu; ekonomická náročnosť; a udržateľnosť výsledkov obnovy; kvalita prevedenia prác obnovy a remeselných detailov; zachovanie pôvodných detailov a konštrukcií; použitie materiálov a technológií obnovy; benefity, vyplývajúce z obnovy pre lokálnu komunitu a prezentáciu objektu širokej verejnosti.“

Nominované objekty majú šancu získať ocenenie odbornej poroty alebo ocenenie verejnosti. V roku 2010 bol odbornou porotou z nominovaných objektov vybraný **bývalý mlyn v Dolňanoch**, ktorý často menil svojich majiteľov, nájomcov, z ktorých každý sa podpísal na vývoji objektu. Nový osud mlyna sa začal písať posledným majiteľom, rodinou, ktorá mlyn kúpila v r. 2002. V mlyne chce vybudovať múzeum mlynárstva, ponúkať mlynárske špeciality a víno z vlastných vinohradov. Porota ocenila zaniechanie, s ktorým sa majitelia pustili do realizácie obnovy. Hlasovanie verejnosti prostredníctvom internetu prinieslo ocenenie gastronomicko-vinárskému zariadeniu **„U Richtára“**. Vzhľadom na rozľahlosť a zložitú členenie domu a na zámer vlastníkov zachovať čo najviac pôvodných prvkov a jeho stredoveký charakter boli všetky práce vykonávané pomalým tempom a svojpomocne, s použitím pôvodných materiálov (tehla, kameň, drevo), novšie stavebné zásahy boli odstránené (priečky, prístrešky, prístavby), okná a dvere boli buď použité staré z iných stavieb alebo vyrobené repliky. Napríklad boli v pôvodnom stave ponechané a zrekonštruované všetky komíny, bez ohľadu na ich funkčné využitie.

□ **Svätojurský náučný chodník**, adoptovaný žiakmi miestnej základnej školy a sprievodné zábavno-náučné a animačné aktivity pre deti aj dospelých (2009–2010) majú za cieľ obohatiť prechádzky návštevníkov na území mesta a v jeho okolí o informácie z histórie mesta, vinárstva a vinohradníctva a okolitej prírody. Náučný chodník sa skladá z dvoch okruhov – mestského, s desiatimi najvýznamnejšími historickými budovami, a z prírodného okruhu, sprevádzajúceho návštevníkov cez vinice aj opus-

tené viničné rúny, geografiu a geológiu krajiny, lesy a hrad Biely Kameň, až na Veľkomoravské hradisko. Trasa vedie jestvujúcimi poľnými a lesnými cestami a v teréne je vyznačená značkami. Podstatným partnerom pre vybudovanie a efektívne využitie chodníka sú miestni dobrovoľníci a Základná škola vo Svätom Jure. Chodník má charakter „detského náučného chodníka“, informácie sú podávané tak, aby boli zrozumiteľné aj pre detského návštevníka. Grafické logo chodníka takisto navrhli žiaci. Jednotlivé triedy druhého stupňa ZŠ si osvojili zastávky prírodného okruhu a majú sa o ne starať. Okrem toho Základná škola zaradila témy, ktoré sú prezentované na informačných paneloch do svojich učebných osnov a niektoré sa vyučujú priamo pri relevantných zastávkach. Témam sa venuje aj výtvarný odbor Základnej umeleckej školy, niekoľko výtvarných diel bolo použitých na interpretačných tabuliach chodníka. Ďalšou pridanou hodnotou je uskutočňovanie tzv. animačných aktivít, ktoré takisto využívajú témy

Školáci na otvorení Svätojurského náučného chodníka.



náučného chodníka. Takto sa napríklad v máji 2010 deťom a ich rodičom, zúčastneným na zábavno-náučnej hre „Zachráňme dráčka“ prihovárali realizátori podujatia:

„...keď Juraj zabil draka, nevšimol si, že v neďalekých kríkoch ostalo dračie vajce. Z tohto sa vyľiahol dráček, ktorý keďže nevedel, že je drak a mal by byť zlý, rozhodol sa bdiť nad mestom Svätý Jur a chrániť ho. To sa však nehodilo zlému čarodejníkovi a dráčka zaklial k večnému spánku. Ale ako to už v rozprávkach býva, aj zlý čarodejník dávaajú aspoň jednu šancu na odkliatie a zmenu k dobrému...“

Zmyslom podujatia bolo podľa indícií, ukrytých v architektúre vybraných objektov nájsť slová, ktoré mesto zachránia.

□ **katalóg stavebných a umelecko-historických prvkov tradičnej architektúry malokarpatského regiónu** (2009 – 2010). Katalóg bol spracovaný Mgr. Petrom Budayom a Mgr. Tomášom Vlčekom, ktorým AINova poskytla štipendium. Sústredili na spracovanie troch najhodnotnejších lokalít oblasti – Modry, Pezinka a Svätého Jura, ku ktorým postupne priradzovali ďalšie obce Malokarpatského regiónu. Výber konkrétnych objektov je zostavený tak, aby pokryl čo najväčší okruh tradičnej architektúry, členený je podľa architektonických druhov – ľudová, meštianska, vilová, sakrálna architektúra, letohrádky a poľovnícke kaštiele. Pri výbere objektov bol dôraz kladený na objekty a súbory objektov, v rámci ktorých je zastúpená aj obytná funkcia, najmä tých, ktoré nie sú pamiatkovo chránené. Tieto stavby sú najviac ohrozené necitlivými zásahmi, pri ktorých nenávratne miznú historické stavebné detaily alebo dispozícia. Katalóg pozostáva z fotodokumentácie, ktorá sa snaží zvýrazniť vizuálne kvality objektov a ich častí, popisu potrebného pre presnú identifikáciu fotografií, náčrty dispozícií či zakreslenie a opísanie zaujímavých skutočností, ktoré nebolo možné zaznamenať fotografiou. V niektorých prípadoch bola táto fáza rozšírená o archívny výskum (Archív PÚ SR, Archív EM SNM, regionálne archívy), ktoré disponujú dokumentáciou staršieho stavu existujúcich objektov a ich prvkov. Grafika katalógových listov bola zvolená tak, aby bola použiteľná ako v elektronickej prezentácii na internete, tak aj v tlačenej podobe. Katalóg je možné postupne dopĺňať o ďalšie objekty. Elektronická verzia katalógu je dostupná na webovej stránke AINovy.

□ spracovanie a **prezentácia stavebno-historického vývoja vybraných objektov** Malokarpatskej vínnej cesty (2010) – má napomôcť šíreniu informácií o historickom kontexte a stavebnom vývoji budov, ktoré sú využívané v rámci Malokarpatskej vínnej cesty. O budovách, ktoré sú vďaka svojej funkcii často navštevované má verejnosť, ale v mnohých prípadoch aj majitelia alebo užívatelia málo vedomostí. Často sa pritom jedná o objekty, ktoré boli odborne preskúmané alebo sa mnoho zaujímavého o nich dá dozvedieť z archívnych prameňov. V prípade 5 vybraných budov bude spracovaný výskum a ten prezentovaný formou plagátov. Pilotným objektom bol kaštieľ v Modre, v ktorom sídli Malokarpatské osvetové stredisko. 4 plagáty prezentujú vývoj objektu dokumentovaný na dobových kresbách, historických mapách a pohľadniciach, schému jednotlivých vývojových etáp objektu a hypotetickú rekonštrukciu objektu v čase, keď slúžil ako vodný mlyn. O objekte veľa napovie úvodný plagát:

„Podobu kaštieľa objekt získal začiatkom 20. storočia, kedy ho získal rytier Artur Polzer, významný predstaviteľ Habsburského dvora. Budovu, ktorá predtým slúžila ako mlyn, romantickou prestavbou premenil na vidiecke šľachtické sídlo. Dovtedy výlučne hospodárske zázemie objektu premenil na okresný park, ktorý budoval ako kombináciu krajinárskej úpravy a pravidelne formovaných okrasných drevín...”

□ **„Premeny malokarpatského regiónu”** – trochu „netradičná” fotografická súťaž (2010 – 2011). Súťaž je zameraná na porovnanie starších a súčasných fotografických záberov, dokumentujúcich prostredie malokarpatského regiónu. Zo zadania súťaže:

„...princípom súťažného zadania je fotografický diptych (dve fotografie) zachytávajúci jednu a tú istú scéneriu z rovnakého miesta, s časovým odstupom umožňujúcim odvíjať zmeny, ktoré sa udiali v čase medzi zhotovením oboch záberov. Diptych je takto analytickou sondou, ktorá poskytuje cenný materiál v úvahách nad premenami hmotného prostredia, ktoré nás obklopuje a ktorého čiastočné každodenné zmeny často ani nevnímame a sme schopní si ich uvedomiť len s odstupom času. Základom pre takýto diptych je fotografia z minulosti, ktorá zachytáva pohľad na objekt (silueta mesta, námestie, budova, etc.), ku ktorému je možné zhotoviť záber súčasného stavu. Časový rozdiel medzi oboma zábermi je relatívny, keďže pozorovateľné zmeny sa niekedy udejú takpovediac „cez noc“ čo dokazuje i vývoj

v malokarpatskom regióne za posledných 10 rokov. Čas teda nie je až tak dôležitý ako výpovedná hodnota akou diptych zachytáva zmenu prostredia.“

Súťaž je realizovaná prostredníctvom internetu. Otvorená bola v septembri 2010 a bude pokračovať v roku 2011.

Viac informácií o jednotlivých častiach projektu na www.ainova.sk.

Ing. arch. Erika Horanská (*1967)
vedecko-pedagogická pracovníčka a odborná konzultantka,
Academia Istropolitana Nova

Absolventka FA STU, prvé štyri roky odbornej praxe v oblasti územného plánovania na Útvare hlavného architekta hlavného mesta SR Bratislavy, kde sa podieľala na príprave strategického plánu a územného plánu mesta, koordinovala slovensko-holandský projekt o nakladaní s mestským majetkom. Od júna 1997 pracuje pre AlNovu, najmä pri príprave a realizácii projektov, zameraných na ochranu, rozvoj a zhodnocovanie kultúrneho dedičstva. Pripravila a vo viacerých formách spolurealizuje špecializované kurzy v oblasti strategického plánovania miestneho rozvoja. Je skúsenou projektovou manažérkou a venuje sa tiež výskumnej činnosti. Ako odborná konzultantka sa v rokoch 2001–2010 podieľala na projektoch strategického plánovania miestneho ekonomického rozvoja v mestách Trnava, Šaľa, Humenné, Prešov a Bardejov, Martin, Svätý Jur. V rokoch 2009–2010 viedla spracovanie programu hospodárskeho a sociálneho rozvoja hlavného mesta SR Bratislavy.

Ladislav Snopko, poslanec Zastupiteľstva BSK, predseda komisie kultúry

Úvahy o možnostiach systematického rozvoja správy vecí verejných v oblasti kultúry pre Bratislavskú župu

Vážená pani vicežupanka, vážení páni starostovia, starostky, vážení páni riaditelia odborných inštitúcií, kolegyne, kolegovia a všetci tí, ktorým ide o dobrú vec.

Keď som sa pri príprave tejto konferencie zamýšľal nad svojim príspevkom, uvedomil som si, že ak chcem hovoriť o koncepcii rozvoja kultúry v našom kraji, tak môžem vystúpiť až na záver, pretože počas jej trvania sa udeje toľko inšpiratívneho, že koncepcia bude tým všetkým jednoznačne obohatená. A ukázalo sa, že som sa nemýlil, za čo vám ďakujem. Moja úvaha vychádza z inštitucionálnych daností, ktoré v našom samosprávnom kraji máme, ktoré sme pred deviatimi rokmi zdedili delimitáciou z Krajského úradu a ktoré tvorí sedem kultúrnych zariadení o ktoré sa musíme v prvom rade starať.

Na úvod chcem zdôrazniť ešte ďalšiu vec. Keď sme s terajším bratislavským županom Pavlom Frešom v ostatných voľbách vstupovali do priazne voličov a uchádzali sa o to, ako spravovať Bratislavský samosprávny kraj, tak sme sľúbili, že tu nebudeme len pre svoje inštitúcie, teda pre funkcie, ktoré plníme zo zákona, ktoré nám vyplývajú zo zriaďovateľskej pôsobnosti, ale že sa budeme snažiť byť komunikátorom, ktorý prepája všetky úrovne správy vecí verejných na prospech ľudí, ktorí na území bratislavskej župy žijú. My presne poznáme svoje kompetencie a presne vieme, do čoho môžeme hovoriť vážnym a záväzným hlasom, ale okrem toho sa chceme vyjadrovať aj k ostatným veciam, ktoré zlepšujú kvalitu života v našom regióne. Chcem zdôrazniť ako som rád, že ste prijali naše pozvanie, pretože ste tu z veľkej väčšiny ľudia, ktorí nie sú zamestnancami našich inštitúcií, ktorým my nemôžeme priamo pomôcť, ako môžeme pomôcť divadlám, ktoré zriaďujeme, alebo múzeu a knižnici v Pezinku či Malokarpatskému osvetovému stredisku v Modre. Som rád, že chápete

našu túžbu po synergii, po prepojení síl, pretože jedine tak sa dá docieľiť fungujúci kraj. Kraj, v ktorom sa dobre cítia nielen jeho obyvatelia, ale aj návštevníci. Takýto kraj musí fungovať vo všetkých oblastiach, teda nielen v kultúre, ale aj v starostlivosti o zdravie, vzdelávanie, dopravu či sociálne veci, vo všetkom, čo sa týka bežného, praktického života. Chceme vytvárať kraj, kde sa ľudia dobre cítia. A ľudia sa dobre cítia najmä tam, kde je rozkvitnutá kultúra a dobré vzťahy. Naša vízia kultúrneho kraja vychádza z kooperácie, zo spolupráce ľudí, ktorí tu žijú a ktorí môžu jeho fungovanie pozitívne ovplyvniť.

Bratislavský samosprávny kraj zriaďuje sedem kultúrnych inštitúcií, z toho sú štyri divadlá: Divadlo Astorka Korzo 90, Divadlo Aréna, Divadlo Ludus a Bratislavské bábkové divadlo, Malokarpatské múzeum v Pezinku, Malokarpatské osvetové stredisko v Modre a Regionálnu knižnicu v Pezinku. Nie je to veľa. Na Slovensku sú samosprávne kraje, ktoré toho vlastnia podstatne viac. To však neznamená, že Bratislavský samosprávny kraj má tento malý počet kultúrnych inštitúcií preto, lebo nemá rád kultúru. Nie, je to len kopírovanie toho, čo sme zdedili z krajského úradu. V ostatných samosprávnych krajoch – v trnavskom, nitrianskom, trenčianskom, žilinskom, banskobystrickom, prešovskom či košickom – zdedili kultúrnych inštitúcií podstatne viac.

Kaštieľ v Stupave



Preto jednou z našich hlavných úloh je cieľ, ako túto našu chudobnú štruktúru doplniť do podoby, ktorú náš kraj naozaj potrebuje. Hovorilo sa tu o Bratislave a vidieku. Ja osobne si myslím, že je potrebné hovoriť o štyroch oblastiach Bratislavského samosprávneho kraja, ktoré majú vlastnú kultúrnu identitu, ktoré majú špecifické vlastné problémy a ktoré majú aj vlastnú mentalitu. Prvú oblasť tvorí Bratislava, druhou je Záhorie, teda jeho časť reprezentovaná najmä Malackami a Stupavou, ďalšou je malokarpatská oblasť, ktorá pôsobí najkompaktnejším dojmom, má po Bratislave aj najviac nami spravovaných kultúrnych inštitúcií. Štvrtou je oblasť Senca a okolia, ktorá sa tiahne na jednej strane k Dunaju a k Maďarsku a na druhej strane k Trnavskému kraju.

Keďže našou dnešnou hlavnou témou je ochrana kultúrneho dedičstva a rozvoj kultúrnych aktivít nášho regiónu, tak v konečnom dôsledku ide o zachovanie a rozvoj identity týchto štyroch oblastí. Tu chcem zdôrazniť, že Bratislava má v súčasnosti dostatok mestských i štátnych inštitúcií, takže moja úvaha bude smerovať najmä k ostatným trom regiónom nášho kraja. Organizačne by naša snaha mala vyústiť do stavu, v ktorom každý z týchto regiónov má vlastné múzeum, vlastnú galériu a vlastné osvetové stredisko. Kultúra sa v krajoch samozrejme organizuje aj z inej bázy, robí ju štát, mestá a obce, mimovládne organizácie či privátny sektor, ale takzvané

Kaštieľ v Malinove



povinné cviky v kultúre vedúce smerom k výchove a vzdelávaniu, všetky folklórne, recitačné, divadelné, školské, miestne a regionálne prehliadky môžu zvládnuť iba inštitúcie podporované finančnými zdrojmi z verejných prostriedkov. Osvetové strediská, kultúrne domy, centrá voľného času vytvárajú organizačnú bázu pre túto činnosť. Okrem toho Bratislavský samosprávny kraj vlastní tri kaštiele a každý je príjemnou zhodou okolností v jednom s uvedených regiónov. Záhorie má kaštieľ v Stupave. Je v ňom síce domov dôchodcov, ale ak by sa na uvedený účel využila iná budova kraja, tak po rekonštrukcii by sa táto nádherná architektúra s parkom mohla stať významným kultúrno-historickým centrom tohto regiónu. Ďalší kaštieľ v Modre využíva Malokarpatské osvetové stredisko. Ten je potrebné už *iba* doopraviť aj s jeho nádherným parkom. Význam tejto pamiatky umocňuje aj skutočnosť, že je centrom Malokarpatskej vínnej cesty. Kaštieľ v Malinove potrebuje zásadnú rekonštrukciu. Jeho význam pre Seneckú oblasť je nezastupiteľný, stojí za dlhodobú námahu, ktorú musíme vynaložiť pre jeho záchranu, obnovu a využitie na kultúrne účely. Raz nás bude reprezentovať.

Vráťme sa však k nášmu pôvodnému zámeru, ktorým je vytvorenie základných kultúrnych inštitúcií v našom kraji. Pri úvahe o múzeách musíme konštatovať, že v Senci už vďaka iniciatíve mesta múzeum existuje,

Kaštieľ v Modre



takže župa sa nebude musieť snažiť založiť nové, iba nájsť spôsob, ako sa tomuto, už existujúcemu stať partnerom. Jeho umiestnenie v Tureckom dome v centre mesta, je ideálne. V Malackách je situácia zložitejšia, tam niečo také spontánne nevzniklo, čiže budeme musieť pomôcť projektu, ktorý by vyústil do vzniku múzea tejto časti regiónu Záhoria. Tu chcem zdôrazniť, že úplne neverím projektom, (pokiaľ nie sú iniciované na centrálnej – vládnej úrovni), ktoré sú kompletne riešené zhora. Pozrite sa na folklórny festival vo Východnej, ktorý je takýmto príkladom. Je to umelé podujatie a vyzerá úplne inak ako festival v Hrušove, ktorý vznikol zdola a dnes je najvýznamnejším podujatím svojho druhu na Slovensku. Ale to sú presne tie nuansy, ktoré musíme poznať, ak chceme uvádzať do života živé projekty, projekty, ktoré fungujú. Takže v Malackách, ak ste tu niekto aj z tej oblasti Záhoria, je potrebné nájsť iskierku, ktorej my pomôžeme dychom, palivom a všetkým ostatným k tomu, aby sa založilo múzeum, ktoré sa bude venovať histórii tejto časti Záhoria. Samozrejme, ďalšie centrálné mestá Záhoria, Skalica, či Senica sú veľkým konkurentom Malackám, ale tie nie sú na území nášho kraja.

Čo sa týka galérií, máme veľký problém. Bratislavský samosprávny kraj nemá, na svoju hanbu, ani jednu galériu, teda prezentačný priestor pre

Turecký dom a múzeum v Senci



výtvarné umenie. Vznikla istá iniciatíva orientovaná na synagógu v Senci, tá však nie je v našom vlastníctve, preto s týmto projektom nemôžeme až tak slobodne narábať a musíme prednostne riešiť predmet jej vlastníctva – patrí Židovskej náboženskej obci. Vlastníctvo budovy je dôležité najmä pri získavaní prostriedkov z európskych fondov, ako aj pri používaní našich vlastných prostriedkov na jej rekonštrukciu. Tu však chcem zdôrazniť, že plán zriadiť v priestoroch synagógy galériu je dobrý a veľmi perspektívny (aj vzhľadom k jej umiestneniu v centre mesta a neďaleko múzea v Tureckom dome).

Z aspektu vlastníctva je najlepšie na tom Pezinok, kde sa nachádza Kupeckého dom. Je to síce malý domček, ktorý neobsahuje žiaden skvostný výstavný priestor, narodil sa tam však Ján Kupecký, jeden z najvýznamnejších európskych barokových maliarov portrétov. Tento domček je pamiatka, ktorej genius loci svojím významom presahuje nielen rámec nášho kraja, ale celého Slovenska. Kupeckého diela sú zastúpené v zbierkach významných rakúskych, českých, francúzskych a talianskych múzeí a aj na základe toho sa priam núka zriadiť v tomto dome Kupeckého informačné centrum obsahujúce všetky textové i obrazové informácie o jeho živote a tvorbe. Základom by bola audiovizuálna prezentácia vychádzajúca z najmodernejších technológií.

To, že Bratislavský samosprávny kraj nemá svoju galériu je všeobecne známe. To, že je vari jediným krajom s hlavným mestom na svojom území v Európe, ktorý nemá vlastnú galériu je známe už menej. Pred nami stojí veľká úloha. Ako zbaviť Bratislavský kraj našu župu tohto nedostatku? Už som hovoril o stupavskom kaštieli. O tom, že domov dôchodcov v jeho priestoroch nepatrí k najlepším a najefektívnejším spôsobom jeho využitia. Návrh pre riešenie tohto stavu sa núka sám. Bratislavský samosprávny kraj spravuje viacero nedostatočne využívaných stredoškolských internátov. V minulosti sa tento stav snažil riešiť ich predajom. Boli to netvorivé a neproduktívne riešenia. Moja úvaha vychádza z dlhodobého zámeru. Upraviť jeden z takýchto internátov na dom dôchodcov. Po úprave presťahovať doň dôchodcov zo Stupavského kaštieľa a ten zrekonštruovať. Človek nemusí byť kňaznou Libušou, aby pri takomto spôsobe využitia v budúcnosti nevidel *nádherný kaštieľ plný toho najskvostnejšieho výtvarného umenia s parkom zaplneným sochami a množstvo ľudí, ktorí sa*



Synagóga v Senci

pomedzi tou krásou prechádzajú. Prakticky treba dodať, že blízkosť kaštieľa pri Bratislave a neďaleko diaľnice do Prahy má z tejto galérie reálnu šancu urobiť jednu z najpríťažlivejších kultúrnych atrakcií nielen regiónu, ale celého Slovenska.

Máme štyri divadlá. Bolo by dobré, keby Malacky, Pezinok aj Senec mali vlastné mestské divadlo, alebo aspoň divadelnú sálu. Je to náročná požiadavka a jej riešenie si vyžiada dlhý čas. Takže skôr uvažujeme o istej možnosti, aby naše divadlá sídliace v Bratislave produkovali aj také predstavenia, s ktorými by tieto okresné centrá mohli navštevovať. Je na zváženie, či záujemcovia o divadlo z Malaciek, Pezinka a Senca, ktorí majú zo svojich miest do Bratislavy na skok *neskočia* do týchto divadiel priamo, ale to je na verejnú diskusiu. Je však jasné, že kultúrne domy v týchto mestách by mali mať v rámci svojho zariadenia kvalitnú divadelnú technológiu, ktorá by im umožňovala uviesť akékoľvek hostujúce divadelné predstavenie.

Hovoril som o štyroch regiónoch v rámci Bratislavského samosprávneho kraja. Hovoril som o inštitúciách, ktoré máme, hovoril som o inštitúciách, ktoré by sme mali zriadiť, aby podporili identitu bratislavskej župy. Túto úvahou musíme doplniť o tému samostatného *župného* grantového fondu pre kultúru, ktorý môžu využívať aj iní.

Bratislavský samosprávny kraj má svoj grantový systém, ale ten je jednotný rovnako pre sociálne veci, vzdelávanie a školstvo ako aj pre kultúru. V úvodnom príhovore o tomto probléme hovoril aj bratislavský župan Pavol Frešo. Hovoril o tom, že uvažujeme takýto – jediný grantový zdroj – rozdeliť na tri samostatné časti a tie budú tvoriť samostatné fondy pre sociálnu starostlivosť, vzdelávanie a kultúru.

Fond pre kultúru, pracovne ho nazvime *Pálffyovský fond kultúry* (definitívne znenie názvu upresní odborná diskusia) by mal podporovať tri základné oblasti rozvoja kultúry v Bratislavskej župe. Prvou bude obnova pamiatok, tu by mali byť pravdepodobne najväčšie prostriedky, lebo obnova nehnuteľných pamiatok, kaštieľov, kostolov, hradov, historických domov, ľudovej architektúry, ako aj hniteľných pamiatok akými je

reštaurovanie obrazov, sôch, oltárov či iných umelecko-historických predmetov je najdrahšia. Sem by mala patriť aj podpora archeologického, historického, či etnografického výskumu a osvetu.

Druhú oblasťou podpory fondu by mal tvoriť zdroj pre miestne a regionálne aktivity, čiže podpora folklórnych súborov, ochotníckych divadelných súborov, speváckych zborov, regionálnych podujatí jednoducho všetkého toho, čo poznáme pod ochotníckou, či amatérskou tvorbou.

Tretiu bázu fondu by mala tvoriť podpora súčasného umenia. Umeleckej tvorby a prezentácie vo všetkých oblastiach hudby, tanca, výtvarného umenia, divadla, či literatúry. Tu by podpora mala byť orientovaná na kvalitu. Zároveň by súčasťou podpory boli aj profesionálne festivalové podujatia, výstavy a divadelné prehliadky.

Veľmi dôležitou súčasťou kultúrneho povedomia každého regiónu je tvorba a prezentovanie jeho kultúrnej, ale aj občianskej identity. Samosprávne kraje na Slovensku nie sú koncipované na základe historickej identity Slovenska. Svojho času, začiatkom deväťdesiatych rokov minulého storočia som spolupracoval na tvorbe koncepcie vyšších územných celkov, ešte pred ich zriadením. Keďže som pôvodom archeológ

Divadlo Elle dance v bývalom bitúnku na trhovisku na Miletičovej ulici



a historik, model, ktorý sme pripravili, známy ako *župný variant*, vychádzal z historického členenia Slovenska a odvíjal sa od pôvodných žúp. Jeho hlavným princípom bolo, aby Liptov ostal Liptovom, Spiš Spišom, Záhorie Záhorím... atď. Z tohoto hľadiska členenie Slovenska na vyššie územné celky nedopadlo dobre. Súčasné regióny majú z historického pohľadu mierne *pomotanú* identitu. S tým však my dnes už nič neurobíme a tak musíme identitu súčasných – novodobých žúp – budovať na základoch, ktoré máme k dispozícii. Prvým krokom na tejto ceste musí byť vytvorenie reálnej databázy, ktorá bude obsahovať to, čím sme a čo vlastníme. Teda sumu všetkých inštitúcií, ale aj spontánnych občianskych aktivít a aktivistov na našom území. Túto snahu by mala reprezentovať databáza inštitúcií, občianskych združení, spolkov, nadácií, jednoducho všetkých oficiálnych inštitúcií aj mimovládnych organizácií pracujúcich na území našej župy. Po jej vytvorení bude potrebné vytvoriť fungujúci systém ich vzájomnej komunikácie a našej komunikácie s nimi.

Dôležitým krokom bude databáza obsahujúca súhrn všetkých obcí a miest, ktoré sa nachádzajú na území Bratislavskej župy. Táto databáza bude obsahovať základné historické, pamiatkové, turistické a ekonomické údaje o našich mestách a obciach. Pripravujeme ju k desiatemu výročiu župy a hlavným výstupom z tejto databázy bude publikácia pre domácych i zahraničných návštevníkov Bratislavského samosprávneho kraja. Vďaka nej sa oboznámia nielen so všetkými základnými informáciami, ale aj s históriou župy od praveku, cez dobu rímsku, dejinné obdobie Veľkej Moravy, cez Uhorské kráľovstvo, Rakúsko-uhorskú monarchiu, prvú Československú republiku, fašistický Slovenský štát, všetky fázy komunistickej totality socialistického Československa, až podnes. Súčasťou publikácie bude aj výstava, ktorá bude župu prezentovať doma i v zahraničí.

Z nášho pracovného stretnutia vyplynula aj ďalšia, veľmi dôležitá historická téma, ktorú bude potrebné odborne spracovať a potom knižne prezentovať na patričnej úrovni. Je ňou história Pálffyovského rodu, ktorý sídlil na území nášho kraja a ktorého erb je súčasťou nášho dnešného znaku. Pevne verím, že sa nám spoločným úsilím podarí postaviť historický koncept pamiatky na túto významnú rodinu patriacu k najvyššej uhorskej šľachte, ktorá v takej výraznej miere ovplyvnila kultúrne dejiny Slovenska,

najmä keď hrad Červený Kameň, bol hlavným sídlom tohto rodu až do roku 1945.

Keďže naša konferencia bola venovaná najmä technickým a hospodárskym pamiatkam by som na záver rád upriamil pozornosť na zvyšky architektúry tohto typu a ich možné budúce využitie. Najmä, keď niektoré z nich sú už na prezentáciu umenia a kultúry využívané. Že sa to všade v civilizovanom svete tak deje netreba pripomínať. Pripomeňme si dnes už legendárne Bratislavské divadlo Stoka, ktoré sa v deväťdesiatych rokoch stalo centrom alternatívnej kultúry ba dokonca aj politiky – sídlilo v jednom z prístavných skladov pri Dunaji. Dnes sú to Design factory v areáli teplární na Bottovej ulici, či Elle Danse – divadlo tanca v bývalom bitúnku na trhovisku na Miletičovej ulici. Určite ďalšími typmi pre ideálne výstavné priestory sú niekdajšia Cvernovka, či budova Obilného skladu v prístave, ale aj Stará tržnica, ktorá sa priam núka ako viacúčelová mestská hala pre realizáciu koncertov, výstav, divadelných podujatí, ale aj príležitostných trhov, plesov – skvelá náhrada za PKO. Som hlboko presvedčený, že pri pozornom pohľade na historickú architektúru našej župy nájdeme ďalšie budovy, ktorých využitie priam volá po kultúre.

Design factory, Bottova 2, Bratislava



Ladislav Snopko (*1949)

Archeológ, dramaturg a publicista. Oficier rádu umenia a literatúry Francúzskej republiky. Vyštudoval archeológiu na Katedre všeobecných dejín a archeológie Filozofickej fakulty UK v Bratislave (1970-1976). Od roku 1975 fungoval ako autor multimediálnych projektov a organizátor alternatívnej umeleckej scény v Československu. V rokoch 1976 až 1988 viedol archeologický výskum a pamiatkovú obnovu antickej lokality Gerulata v Rusovciach pri Bratislave. V rokoch 1988 až 1989 bol vedúcim sekretariátu Kruhu priateľov českej kultúry na Slovensku. V októbri 1989 člen prípravného výboru a hovorca za Slovensko pri tvorbe medzinárodného európskeho kultúrneho klubu. V novembri 1989 sa stal zakladajúcim členom hnutia Verejnosť proti násiliu. Od roku 1989 až po transformáciu VPN na ODÚ roku 1991 bol členom Koordinačného centra. V rokoch 1990 až 1992 pôsobil ako minister kultúry Slovenskej republiky, poslanec Slovenskej národnej rady a hlavný koordinátor kultúry, vzdelávania, športu a turistiky krajín Stredoeurópskej iniciatívy. Od roku 1996 je riaditeľom Kultúrnych zariadení v Petržalke. V rokoch 2002 až 2006 bol poslancom zastupiteľstva hlavného mesta SR Bratislavy, kde viedol komisiu kultúry a ochrany pamiatok. Od roku 2001 po súčasnosť, už tretie volebné obdobie, je poslancom Bratislavského samosprávneho kraja, kde vedie jeho kultúrnu komisiu.

Ľuba Kukučková

Všetko je v ľuďoch

Kultúrne dedičstvo je záležitosť sebavedomia a sebauvedomenia si národa. Na toto sebavedomie apelovali Bratislavský samosprávny kraj (BSK) i Academia Istropolitana Nova (AINova), organizátori nedávnej konferencie v Častej-Papierničke pod názvom Kultúrne dedičstvo a hospodárstvo, ktorá hovorila o prinavrátenom význame a zmysle tohto pojmu.

Slová „kultúrne dedičstvo“ sú už natoľko sprofanované, že si pri nich väčšina mladých predstaví dychovku na čaji o piatej. A pritom predstavujú minulosť, bez ktorej by sme tu dnes neboli a z ktorej sa máme čo učiť.

Nocľahárne

Kto nemá korene, nevie, na čo má byť hrdý. Ak sa prisťahujete do novej lokality, nemôžete žiť vo vzduchoprázdne, mali by ste sa zaujímať o svoje okolie, zapojiť sa do života regiónu. Žiaľ, pri dnešnej migrácii obyvateľov miest do obcí a naopak sa to často stáva. Keď sa v Bratislave usídlili rodák z Prešova, je mu jedno, že hlavné mesto prišlo a prichádza v priebehu desaťročia o 24 historicky najstarších tovární, teda technických pamiatok. Jemu nič nehovorí.

Zároveň je ťažké udržať charakter malých mestečiek a vidieckych sídel v blízkosti väčších miest. Mesto priťahuje ponukou kultúry, zábavy, pracovných možností. Dediny sa cez týždeň stávajú nocľahárňami a ani cez víkend sa ľudia nestretajú. Osloviť novousadlíkov je teda úlohou pre miestnu samosprávu. A to sa viac darí v menších mestách a obciach, ako vo veľkomeste.

Pravé, nie krásne

Malokarpatský a podunajský región, ktorému bola konferencia venovaná, sa krajinou, kultúrnymi pamiatkami i vinohradníctvom a vinárstvom

podobá časti susedného Rakúska. Tam predstavitelia samospráv stavili na obnovu pamiatok a na turizmus, teda dve úzko prepojené sféry. „Kultúrne dedičstvo nemusí byť krásne, ale malo by byť pravé,“ hovorí účastník konferencie Walter Persché, v rokoch 1997 – 2002 riaditeľ Rakúskeho kultúrneho fóra v Bratislave. Elektrická zvonkohra na miestnej starej zvonici, hrajúca v šiestich tóninách, podľa neho môže znieť krásne, ale nie je pravá. Väčšiu hodnotu majú dva staré, opravované a zachované zvony. Keď sa pán Persché pred rokmi prisťahoval do dediny Bernhardsthal v Dolnom Rakúsku, veľmi podobnej našim obciam, bola tam pošta, policajná stanica, niekoľko malých obchodov, mäsiar, dve pekárne, krčmičky... Susedia sa stretávali pri nákupoch, každý každého poznal. Dnes je všetko inak, obchodíky vytlačili supermarkety. Tie však nijaké kultúrne dedičstvo nepredstavujú! A ľudia v tejto časti Rakúska by sa už takmer ani nestretávali, keby si samospráva nedokázala poradiť. Jej predstavitelia stavili na obnovu pamiatok a na turizmus, pre ktorý domáci pracujú rovnako zanietené ako sami pre seba. Ochrávajú prírodu, vytvárajú náučné chodníky, organizujú špeciálne projekty ľudového a profesionálneho umenia, podporujú súkromnú produkciu vysokokvalitného vína využitím fondov EÚ. A na svoj región sú patrične hrdí. Robia to pre seba, preto sa u nich dobre cítia aj hostia.

AlNova

Jestvuje takáto hrdosť a lokálpatriotizmus aj u nás? Malokarpatský a podunajský región, ktorému bola konferencia venovaná, sa krajinou, kultúrnymi pamiatkami i vinohradníctvom a vinárstvom podobá spomínanej časti susedného Rakúska. Našťastie i u nás existujú organizácie, ktorým záleží na zachovaní národných koreňov. Mimovládna nezisková organizácia AlNova, sídliaca vo Svätom Jure, napríklad zorganizovala niekoľko výstav, súťaž o príkladne obnovený historický objekt, výsledkom jej práce je krátkometrážny dokument *Budúcnosť minulosti*, mimoriadne podnetný Svätajurský náučný chodník, o ktorý sa starajú žiaci miestnej základnej školy, fotografická súťaž, pomoc pri obnove zrúcaním hradu Uhrovec, denný postuniverzitný kurz Ochrana a rozvoj kultúrneho dedičstva pre mladých odborníkov a iné krátkodobé vzdelávacie kurzy v tejto oblasti.

Má však zmysel konzervovať historické pamiatky, ak si v súčasnosti nenájdu uplatnenie? Pamiatky treba vtiahnuť do života. Pozrime sa do zahraničia, do Nemecka či Anglicka, kde už roky slúžia staré rekonštruované kaštiele alebo plynojemy ako hotely, lodné sklady, ako divadlo, múzeum či opera. U nás sa napríklad koncert svetovej opernej divy Monserrat Caballé odohrával pod basketbalovými košmi v športovej hale. Len pár metrov od nej stáli ešte nedávno nevyužívané haly starých fabrík, kde by bola úžasná akustika...

Zadarmo a na vlastné náklady

Starosta, ktorý má vzťah k svojej obci a chápe pojem kultúrne dedičstvo, sa nevyhovára na zdĺhavé vybavovanie grantu z európskych fondov. V Dunajskej Lužnej pracovali reštaurátori a historici umenia, starostovi priatelia, na obnove sakrálnych pamiatok zadarmo. V Kráľovej pri Senci sa domácim podarilo zrekonštruovať krásny barokovo-secesný most a aby sa nestal izolovanou pamiatkou, prechádza cezeň cyklotrasy, vo svoj veľký deň sa tu fotografujú svadobné páry. V Pezinku sa mladý podnikateľ Tomáš Pitoňák rozhodol kúpiť do osobného vlastníctva a zrekonštruovať kultúrnu pamiatku, vinohradnícky dom, susediaci s vežou zvonice v záhrade, ktorú evanjelickej cirkvi venoval ešte predchádzajúci vlastník, nemecký osadník Matthias Stammer.

Nie je to len o peniazoch. Európska únia, Ministerstvo kultúry SR a programy cezhraničnej spolupráce poskytnú nemalé sumy na pomoc tým, ktorí odovzdajú svoj projekt na obnovu konkrétnej pamiatky. Všetko je však v ľuďoch. Kto si uvedomuje hodnotu práce svojich predkov, kto chce niekam patriť, aby tam po rokoch patrili aj jeho deti, a kto pre to aj niečo urobí, ten pochopil význam spojenia kultúrne dedičstvo.